

TÜRK DÜNYASINDA ORTAK BİR TEMA: GÜL İLE BÜLBÜL¹

Hırkatî, Salâhî, Rifâî, Kara Fazlî, İznikli Bekâyî'de *Gül ile Bülbül* Temasının Karşılaştırılması

A Common Theme In Turkic World: *Rose And Nightingale* The Comparative That Is Theme Of *The Rose And Nightingale* In The Hırkati, Salahi, Rifai, Kara Fazli and İznikli Bekayi

Fatih BAKIRCI*

Özet

Gül ile bülbül arasında yaşandığı hayal edilen alegorik aşk, Doğu ve Batı edebiyatlarında karşılaşılan ortak bir temadır. Türk edebiyatında ise Fars edebiyatının etkisiyle XIII. yüzyıldan itibaren müstakil olarak görülmeye başlanan bu tema, Türk dünyası ve kültürü için son derece önemli olan Doğu Türkçesi (Çağatay Türkçesi) ve Batı Türkçesi (Osmanlı Türkçesi) gibi iki ayrı yazı dilinin etkin olduğu Orta Asya ve Anadolu coğrafyalarında ortak bir edebî motif olarak işlenmiştir. Mevlana, Rifâî, Kara Fazlî, İznikli Bekâyî, Ömer Fuadî, Birri Mehmed Dede Batı Türkçesiyle; Niyazî, Gazi Giray Han, Molla Gurbetî, Hırkatî, Muhammed Ebu Salâhî, Molla Elem Şehryarî, Abdurrahim Otuz İmenî gibi şair ve yazarlar ise Doğu Türkçesiyle gül ile bülbül temalı eserler kaleme almışlardır. Ancak her iki Türklük sahasında da karşımıza çıkan bu ortak tema olay örgüsü, kahramanlar, konunun işleniş bakımından önemli farklılıklar göstermektedir.

Bu makalede öncelikle şimdiye kadar üzerinde çok fazla durulmayan Doğu Türklük (Orta Asya) sahasında kaleme alınan gül ile bülbül temalı eserler sıralanmış; ikinci olarak iki ayrı sahada yazılan bu eserler olay örgüsü, kahramanlar, konunun işleniş bakımından karşılaştırılıp benzer ve farklı yönleri ve bunların sebepleri üzerinde durulmuştur. Böylece genellikle çalışmalarda Batı Türklük sahası (Anadolu veya Osmanlı) merkezli olarak değerlendirilen konu, Doğu Türklük sahasında yazılan eserlerle birlikte ele alınarak Türk dünyasında ortak bir tema olan gül ile bülbül bir bütün hâlinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gül, bülbül, Türk dünyası, Hırkatî, Salâhî, Rifâî, Kara Fazlî, İznikli Bekâyî

Abstract

Allegoric love imagined to be experienced between the rose and nightingale is a common theme seen in the Eastern and Western literatures. In Turkish literature, this theme that has begun to be seen independently as of 13th century with the impact of the Persian literature had been used as a common literary motif within the Central Asian and Anatolian (Ottoman) geographies where the two separate written languages as the Eastern

¹ Bu makale 25-27 Haziran 2014 tarihinde gerçekleştirilen III. Uluslararası Türkoloji Kongresi Polonya-Türkiye İlişkilerinin 600. Yıl Dönümü – Türkoloji Araştırmalarının Dünü, Bugünü ve Yarını adlı kongrede sunulan “Türk Dünyasında Ortak Bir Tema: *Gül ile Bülbül*” bildiriden değiştirilip genişletilerek hazırlanmıştır.

*Yrd. Doç. Dr., Mimar Sinan Güzel sanatlar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul-TÜRKİYE, E-posta: fatih.bakirci@msgsu.edu.tr

Turkish (Chagatai Turkish) and the Western Turkish (Ottoman Turkish) which are extremely important for Turkic world and culture were effective. Mevlana, Rifâî, Kara Fazlî, İznikli Bekâyî, Ömer Fuadî, Birrî Mehmed Dede wrote such works of art with the theme of rose and nightingale in the Western Turkish and such poets and authors as Niyazî, Gazi Giray Han, Molla Gurbetî, Hırkatî, Muhammed Ebu Salâhî, Molla Elem Şehryarî, and Abdurrahim Otuz İmenî wrote the same in the Eastern Turkish. However, this common theme that we see within both Turkic fields shows significant differences in respect of the plot, heroes/heroines, and discussion of the subject matter.

In this paper, the works with the theme of rose and nightingale written in the field of the Eastern Turkic (Central Asia) at first were listed, which have not been laid much emphasis on so far, and secondly, the works that were written within two different fields had been compared in respect of plot, heroes/heroines, and discussion of the subject matter, and the similar and the different aspects of them and the reasons for such similarities and differences had been emphasized. Thus, with the works written within the field of the Eastern Turkic being involved in, it was pointed out that the subject matter which have been usually discussed as the Western Turkic (Anatolia or Ottoman)-centered in the studies have become a common theme in the Turkic world, and the rose and nightingale theme was considered as a whole.

Keywords: *Rose, nightingale, Turkic world, Hırkatî, Salâhî, Rifai, Kara Fazlî, İznikli Bekayî*

Giriş

Gül ve bülbül arasında yaşandığı hayal edilen alegorik aşk, Doğu ve Batı edebiyatlarında karşılaşılan ortak bir temadır. Türk edebiyatında ise Fars edebiyatının etkisiyle XIII. yüzyıldan itibaren müstakil olarak işlenmeye başlanan bu tema, Türk dünyası için son derece önemli olan Doğu Türkçesi (Çağatay Türkçesi) ve Batı Türkçesi (Osmanlı Türkçesi) gibi iki ayrı yazı dilinin etkin olduğu Doğu ve Batı Türklük sahaslarında Farsça veya Türkçe yazılarak ortak bir edebî motif hâlinde işlenmiştir.

Asırlarca farklı coğrafyalarda kaleme alınan edebî eserlerde bazen tek bir dizede bazen ise metnin tamamına yayılarak işlenen ve her iki Türklük sahasında da karşımıza çıkan gül ile bülbül teması, Türk dünyası ve Türk kültür tarihi açısından ortak bir geleneğin varlığını göstermektedir. Bu gelenek *Gül ü Bülbül*, *Bülbül Gül*, *Bülbülname*, *Bülbüliyye*, *Gülşen-i Ebrar ve Maden-i Estrar*, *Muhabbetname* ve *Mihnetkam* ve *Kızıl Gülüm* gibi yazılı veya sözlü ürünlerin isimleriyle somut bir şekilde takip edilebilmektedir.

Türk edebiyatında 14'ü Batı, 8'i Doğu Türklük sahasında olmak üzere tespit edebildiğimiz kadarıyla gül ve bülbül temalı toplam 22 eser kaleme alınmıştır. Bu eser sayısı ve bazılarının nüsha sayısı dikkate alındığında - Batı'da Fazlî'nin *Gül ü Bülbül*'ünün 17 nüshası; Doğu'da Salâhî'nin *Gül ü Bülbül*'ünün 7 nüshası- evrensel temalardan biri olan gül ile bülbülün aşkının anlatıldığı metinlerin Türk dünyasındaki yaygınlığı ve etkinlik alanının genişliği ortaya çıkmaktadır.

Türk dünyasında bu kadar yaygın olan gül ile bülbül temasıyla ilgili bugüne kadar yapılan çalışmalara bakıldığında daha çok Batı Türklük sahası merkezli bir bakış açısının hâkim olduğu, temellendirme ve sınıflandırmaların buna göre şekillendiği görülmektedir. Oysaki söz konusu temanın Doğu Türklük sahasında Molla Gurbetî, Hırkatî, Salâhî, Molla Elem Şehryarî, Abdurrahim Otuz İmenî gibi şairler tarafından müstakil eserlerde işlenmesi ve her iki sahanın birbirini en azından edebî eserler aracılığıyla takip ettiği gerçeği konunun, Türklük biliminde tek merkezli değerlendirilmesinin eksikliğini göstermektedir.

XIII. yüzyıldan itibaren görülen temanın, daha sonra Türklük sahasında âdeta bir “gül ve bülbül yazma geleneği” diyebileceğimiz ortak bir edebî gelenek hâlinde devam etmesi ve Türk kültür tarihi açısından daha kapsamlı ve bütünleyici bir değerlendirmenin yapılabilmesi için bu temanın yeniden ele alınması gerekmektedir. Bu amaç doğrultusunda makalede öncelikle şimdiye kadar üzerinde çok fazla durulmayan Doğu Türklük sahasında kaleme alınan *gül ile bülbül* temalı eserler sıralanmış; ikinci olarak iki ayrı sahada yazılan bu eserler olay örgüsü, kahramanlar, konunun işlenişi bakımından karşılaştırılıp benzer ve farklı yönleri üzerinde durulmuştur. Bu karşılaştırmalar sonucunda ortaya çıkan verilerden hareketle gül ve bülbül yazma geleneğinde, **1.** Doğu ve Batı Türklük sahaları birbirlerini takip ettiler mi? **2.** Şairlerin eserlerine getirdikleri yeni bir plan ve değişik bir yorum noktasında etkilendikleri isimler veya beslendikleri kaynaklar ortak mı? gibi sorulara cevap aranmıştır.

I. Doğu Türklük Sahasında *Gül ve Bülbül*

XV. yüzyıl başlarından XX. yüzyıl başlarına kadar Karadeniz, Kafkas Dağları, Hazar Denizi gibi coğrafyalarla çizilen Batı Türklük sınırlarının dışında kalan ve Orta İran'ı içine alan bölgedeki Türklüğün yazı dili olan Doğu Türkçesi özellikle Timürlüler döneminde Horasan, Harezmi, Maveraünnehr, Herat ve Semerkant gibi kültür merkezlerinde edebî bir dil olarak gelişip Nevâyî ile birlikte “Kâşgar’dan Kazan’a Kırım’dan Tebriz’e ve İstanbul’a kadar bütün Türk edebî muhitlerinde manevî bir itibar kazanmıştır.” (Köprülü 1988: 305). Dolayısıyla Özbekçe, Yeni Uygurca, Türkmençe ve Tatarcanın lehçe olma yolundaki başlangıç evreleri olan XVII-XVIII. yüzyıllarda da, Eckmann’ın tasnifinde (Eckmann 1988:s.XIII-XIV) belirttiği gibi neredeyse XX. yüzyıla kadar geniş bir sahada ortak yazı dili olan Doğu Türkçesiyle eserler vücuda getirilmiştir. Doğu Türk edebî diliyle sadece Doğu’da değil Batı Türklük sahasındaki çeşitli kültür çevrelerinde de özellikle Nevâyî’nin etkisiyle eserler meydana getirilmiş hatta Nevâyî’ye Osmanlı ve Azerî şairleri arasında Doğu Türkçesi ile nazireler yazılmıştır².

Hemen her biçimde, türde ve konuda eserlerin kaleme alındığı Doğu Türklük sahasında gül ve bülbül temasıyla ilgili birçok dizinin yanı sıra, münazaraların ve başka müstakil eserlerin de yazıldığı bilinmektedir. Bu sahada yazılı ürünler dışında sözlü kültür geleneği içinde de gül ile bülbül temalı anlatılarla karşılaşmaktadır. Bunlardan biri de Uygur Türkleri arasında XIX. ve XX. yüzyıllarda yaygın olan “halk destanları” anlatma geleneği etrafında oluşturulmuş *Kızıl Gülüm* adlı aşk ve kahramanlık konulu anlatıdır. *Kızıl Gülüm*’de üç kuşaktan beri zenginler için çobanlık yapan Tilek ailesinin küçük oğlu Bülbül’ün Kızıl Gül’e olan aşkı anlatılmaktadır. Manzum ve mensur kısımlardan oluşan ve konu açısından Klasik Türk edebiyatı temelli olan bu aşk hikâyesi yapılan derleme çalışmalarıyla günümüze ulaşmıştır³.

Doğu Türklük sahasının kaynak eserlerinden birisi olan Nevâyî’nin *Mecâlisü’n-Nefâyis*’i aracılığıyla Türklük sahasında yazılan pek çok eserin okunduğu ve bunlardan faydalandığı en azından varlıklarından ve içeriklerinden haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Bu eserlerden biri de Horasanlı şair Mevlana Ruhî-i Barizî’nin -Nevâyî

² Osman Fikri Sertkaya, Batı Türkçesi ile yazan Anadolu şairlerinin Doğu Türkçesi ile şiir söyleme geleneğini beş ayrı bölümde ele alır. Bu şiir söyleme geleneği ve hangi şairlerin bu gelenekten etkilendiği konusunda ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Caferoğlu (1984), *Türk Dili Tarihi II*, İstanbul: İstanbul Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., 219-220; Osman Fikri Sertkaya (2004), “Osmanlı Şairlerinde Ali Şir Nevâyî Tarzı ve Nevâyî’de Anadolu’da Yazılan Nazireler”, *Ali Şir Nevâyî’nin 560. Doğum, 500. Ölüm Yılı Dönümlerini Anma Toplantısı Bildirileri*, 24-25 Eylül 2001, Ankara: TDK Yay., 129-140.

³ Anlatının tamamı ve Türkiye Türkçesine aktarılmış metni için bk. Alimcan İnyet (2004), *Uygur Halk Destanları I*, Ankara: TDK Yay., 115-141. *Kızıl Gülüm* anlatısıyla ilgili kısa bir tanıtım ve yazılı edebiyat ürünlerinden benzer temalı olanlarla yapılan kısa bir karşılaştırma için bk. Nerin Köse (1962), “Kızıl Gülüm Destanı”, Ankara: *Türk Kültürü Dergisi, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, 569-574.

tarafından şaire ait olduğunu belirtilen matla beyti Farsça yazılmıştır- muhtemelen Farsça kaleme aldığı ve gül ile bülbül arasında yaşananların anlatıldığı *Bülbül ile Gül Münazarası*'dır: "Mevlânâ Rûhî-i Bârizî Horāsân efâzılınıñ dâhilidür. Bülbül bile gül ve pervâne bile şem' arasında münâzara bitipdür. Ve anda köp diğkat körgüzüpdür." (Eraslan 2001: 17). "*Mevlânâ Ruhî-i Bârizî, Horasan fazıllarına dâhildir. Bülbül ile gül, pervane ile şem' (mum) arasında geçen münazara yazmıştır, bunlarda büyük incelikler ortaya koymuştur (göstermiştir).*" (Eraslan 2001: 329). Nevâyî'nin verdiği bu bilgi bize Doğu Türklük sahasında gül ve bülbül temalı bilinen ilk müstakil eserin yazılış zamanını biraz daha geriye XV. yüzyıl veya daha önceki bir döneme götürür.

İster Farsça ister Türkçe yazılsın *Bülbül ile Gül Münazarası* ya da buna benzer birçok eser, başta Ali Şir Nevâyî olmak üzere birçok şairin okuduğu ve edebî yönden beslendiği; ayrıca benzer temadaki yeni eserlerin oluşturulmasına katkı sağlayan edebî ürünlerdir. Bu edebî ürünler arasında Doğu Türkçesiyle kaleme alınan gül ile bülbül temalı eserlerden bazıları Doğu Türklük sahasında bazıları ise Doğu Türk edebî dilinin ve Nevâyî'nin etkisiyle Batı Türklük sahasında yazılmıştır. Bu bölümde her iki Türklük sahasında da Doğu Türkçesiyle yazıldığı tespit edilen *gül ve bülbül* temalı eserler verilmiştir.

I. 1. Doğu Türkçesiyle Yazılmış Gül ve Bülbül Temalı Eserler

I. 1. 1. Niyazî (XVI. yüzyıl) ve *Gül ü Bülbül*'ü

XVI. yüzyılda yaşamış, Kanunî dönemi şairlerinden Niyazî'nin (Mevlana Niyazî, Hafız Acem oğlu ya da Acem Molla), Batı Türklük sahasında yer almasına rağmen kaynaklarda Nevâyî'yi çok okuduğu bu nedenle de şiirlerini Nevâyî tarzında ve Doğu Türkçesi ile yazdığı ifade edilmektedir⁴. Tezkiresinde kendisine yer veren Âşık Çelebi, şairin Kadri Efendi adına yazdığı *Gül ü Bülbül* mesnevisinin bulunduğunu belirtir: "Kadri Efendi nâmına *Gül ü Bülbül* nâm meşnevî vardır ki evveli budur."⁵(Kılıç 2010: 927)

Sipās-ı bî-ķıyās ol pād-şāha

Ķabā-yı zer giyürdi mihr ü māha

O Sultan'a sonsuz övgü<ler olsun>; altın elbiseler giydirdi güneş ile aya.

Felek milkiğa şāh itdi ķamerni

Beliñe hāledin bağlap kemerni"

Haleden kemeri beline bağlayıp ayı, felek ülkesine sultan yaptı.

Bugün bu eserin varlığından bahseden kaynaklar hep Âşık Çelebi'deki satırlara atıfta bulunurlar ancak eserin nüsha(lar)sının nerede olduğu konusunda herhangi bir bilgiye rastlanmaz(Levend 1988: 140; Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi 1990: 70b; Özkan 1996: s.222-223).

Âşık Çelebi'nin tezkiresinde şairin *Gül ü Bülbül* mesnevisinden örnek olarak verilen ilk iki beyitteki Doğu Türkçesinin bazı dil özelliklerinden (belirtme durumu eki: *kemer-ni*, yönelme durumu eki: *milki-ğa* ve ayrılma durumu eki: *hāle-din*) ve kaynaklarda "Ekşer Nevā'î eş'ārın tetebbu' iderdi."(Kılıç 2010: 927) (*Genellikle Nevâyî şiirlerini etraflıca inceleyip anlamaya çalışırdı*) biçiminde yer alan ifadelerden hareketle eserin Doğu

⁴Mustafa İsen (1998), *Sehî Bey Tezkiresi Heşt-Behişt*, Ankara: Akçağ Yay., 229-231; Ayrıca Batı Türkçesi ile yazan Anadolu şairlerinin Doğu Türkçesi ile şiir söyleme geleneğini beş ayrı bölümde ele alan O. F. Sertkaya, Niyazî'ye gazel beyitleri ve mesnevisiyle ikinci grupta, Nevâyî çağında şiir yazan şairler arasında yer verir; Nevâyî tarzında gazel beyitleri ve mesnevi yazdığını belirtir. O. F. Sertkaya, agm, 131.

⁵ Filiz Kılıç (2010), *Âşık Çelebi Meşâ'irü's-Şu'arâ İnceleme-Metin*, C: 2, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yay., 927. Beyitler tarafımızdan Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

Türkçesi ile yazıldığı üzerinde durulmakta bu nedenle bu eser, Doğu Türkçesiyle yazılan mesneviler arasında değerlendirilmektedir. Nitekim Mustafa Özkan da Niyazî'nin eserini, "Çağatay Türkçesi ile *Gül ü Bülbül* yazan şairler" (Özkan 1996: 223) Özkanarasında sıralar.

I. 1. 2. Gazi Giray Han (1554-1607) ve *Gül ü Bülbül*'ü

XVI. yüzyılda yazılan *Gül ü Bülbül* mesnevilerinden biri de Kırım Hanlarından Gazi Giray Han'a aittir. Macar şehirlerinden Peçuy'da Doğu Türkçesiyle 1602-1603 yıllarında *Gül ü Bülbül*⁶ mesnevisini yazan şairin, eserinden kendisi gibi Kırım Hanlarından olan Halim Giray Han'ın (1186/1772-1239/1823) tertip ettiği *Gülbün-i Hânân*'da bahsetmektedir:

"Fuzûlî-i Bağdâdî'nin *Nîk ü Bed* manzûmesine yaptığı *Gül ü Bülbül* nazîresi, Hoca Saadeddin Efendi'ye yazdığı manzum mektupları, Ganîzâde Nâdirî'ye yazdığı mensûr münşe'âtı kıymet-dâr eserlerindedir. (...) Han eyyâm-ı şitâda bütün isti'dâdını (*Gül ü Bülbül*) manzûmesine hasretmiştir. Bu manzûme Fuzûlî-i Bağdâdî'nin "*Nîk ü Bed*" manzûmesine nazîre olmak üzere inşâd olunmuştur." (Toparlı-Çögenli 1994: 64, dipnot nu. 2).

Halim Giray Han'ın, Fuzulî'nin "*Nîk ü Bed*" manzumesine nazire olduğunu belirttiği Gazi Giray Han'ın *Gül ü Bülbül*'ü günümüze ulaşmamıştır. Ertaylan, eserin Leningrad nüshasından bahsetse de yaptığımız araştırmalar sonucunda söz konusu nüshanın Gazi Giray Han'a değil XVII. yüzyılda yaşamış Kâşgarlı şair Salâhî'ye ait olduğu tespit edilmiştir⁷.

I. 1. 3. Molla Gurbetî (d. ? - ö. ?) ve *Gül ü Bülbül*'ü

XVII. yüzyılın Kâşgarlı şairi Salâhî'nin *Gül ü Bülbül*'ü aracılığıyla varlığından haberdar olduğumuz Molla Gurbetî'nin *Gül ü Bülbül* adlı eserinin ne zaman ve nerede yazıldığı bilinmemekte çünkü kaynaklarda eser ve şairi hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bu konuda Salâhî'nin *Gül ü Bülbül* (Bakırcı 2015) mesnevisindeki Gurbetî'yle ilgili sekiz beyitten hareketle şairin, Salâhî'nin yaşadığı dönemde hayatta olmadığı ve "ruhunu şad etmek" için "donmuş incisini yeniden dizdiği" öğrenilmektedir.

Ki derd-i süz-ı ı ışk feryâd étey dèp

Ki rûh-ı *Gurbetî* ni şâd éter dèp (Salâhî-GB 101; Bakırcı 2015: 167)

Böylelikle aşk ateşinin derdiyle feryat edeyim, Gurbetî'nin ruhunu şad eder diye.

Kitâb-ı *Gurbetî* ni tâze kıldım

Füsürde dür kıyın şîrâze kıldım (Salâhî-GB 102; Bakırcı 2015: 167)

Gurbetî'nin kitabını yeniden yazdım; donmuş inci<yi> (ipe inci dizercesine) dizdim.

Şairin ismi ya da mahlası olan sözcük sadece bir beyitte *Molla Gurbetî*, diğerlerinde *Gurbetî* diye geçmektedir. Bu satırlarda Gurbetî'nin *Gül ü Bülbül* adında bir eser kaleme aldığı, Salâhî tarafından bu eserin çok sevildiği ve özüne sadık kalınarak Gurbetî'ye nazire yazıldığı anlaşılmaktadır.

⁶ İsmail Hikmet Ertaylan, Gazi Giray Han'ın hayatı ve eserleri hakkında yaptığı incelemede Han'ın *Gül ü Bülbül* eserinden de kısaca bahseder. bk. İsmail Hikmet Ertaylan (1958), *Gâzi Geray Han, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, 50, 62; Bursalı Mehmed Tahir (1333), *Osmanlı Müellifleri*, C: 2, İstanbul, 348; — (1135), *Kırım Müellifleri*, İstanbul, 18; Âgâh Sırrı Levend, age, 140; Mustafa Uzun (1996), "Gazi Giray Han II (Edebî Yönü)", *TDVİslam Ansiklopedisi*, C: 13, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 452-453.

⁷ Gazi Giray Han'ın *Gül ü Bülbül*'üne atfedilen Leningrad nüshasında yer alan metnin başlıkları ve 43 beyit İ. H. Ertaylan tarafından verilmiştir. İ. H. Ertaylan, age, 50-53. Bu başlık ve beyitler ile üzerine doktora çalışması yaptığımız şair Salâhî'nin *Gül ü Bülbül*'ündeki ilgili bölümler karşılaştırılmış ve bu nüshanın Salâhî'ye ait olduğu tespit edilmiştir. Fatih Bakırcı (2015), "Gazi Giray Han'ın *Gül ü Bülbül*'üne Atfedilen Leningrad Nüshası Salâhî'ye mi Ait?", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C: 12, S: 2, Haziran, 7-23.

Mollâ Ğurbetî niň aytkan *Gül-i Bülbül* kitâbını Muhammed Ebü Şalâhî aytıpdur dep nazm-hâ-yı şîrîn ve hikâyet beķası rengîn bile tola kılıp tâze kılğanı (Salâhî-GB 13^b/1-2; Bakırcı 2015: 164). *Molla Ğurbetî'nin telif ettiği Gül ve Bülbül kitabını, Muhammed Ebu Salâhî'nin yazıp şirin nazımlar<la> ve hikâyenin özüne sadık kalarak renklendirip canlı tutması*

Aytıp *Ğurbetî* kim bir kitâbî

Ķoyup atın *Gül <ü> Bülbül* kitâbı (Salâhî-GB 93; Bakırcı 2015: 166)

Ğurbetî, bir kitap yazarak adını Gül ü Bülbül koymuştur.

Ķılıp mên bu kitâbğa mihr-bânlık

Ki kıldım *Ğurbetî* ge hem-zebânlık (Salâhî-GB 97; Bakırcı 2015: 167)

Ben, bu kitaba gönül verdim; <böylelikle> Ğurbetî'ye nazire yazdım.

Hikâyet eyledim bir nêççe sözni

Kitâb-ı *Ğurbetî* ge қоřtum özni (Salâhî-GB 99; Bakırcı 2015: 167)

Pek çok sözü anlattım, Ğurbetî'nin kitabına benzer <bir biçimde> oluşturdum.

I. 1. 4. Hırkatî (XVII. yy.) ve *Muhabbetname* ve *Mihnetkam*'ı

Asıl adı Mehmet Emin Hocam Kulu Gümnanm olan Hırkatî (1634-1724/1678-1759/1780?), Afak Hoca (öl. 1693/1694) döneminde yaşamış bir başka Kâşgarlı şair⁸, 1670 yılında Doğu Türkçesiyle (Çağatay Türkçesi) 3216 beyitten oluşan *Muhabbetname* ve *Mihnetkam* (Hoca 1994; Boltabayev 2012) adlı gül ve bülbül arasında yaşanan aşkın işlendiği bir mesnevi yazmıştır. Eserin bilinen tek nüshası Urumçi'de Şuar Müzesi'ndedir. Bülbül, Saba'nın bahsettiği Kızıl Gül'e görmeden âşık olur ve gül bahçesine gider. Bir müddet mektuplaşan çift, daha sonra Kızıl Gül'ün, Bülbül'ün aşkını sınamak için soğuk davranması, Bülbül'ün ise Kızıl Gül'ün vefasını görmek için dikenin cefasını bahane ederek onu terk edip Kahkaha Gülü'ne âşık olmasıyla bir ayrılık yaşarlar. Hicran sıkıntılarının ardından Saba'nın aracı olmasıyla tekrar Kızıl Gül ile Bülbül arasında vuslat gerçekteşir.

I. 1. 5. Salâhî (XVII. yüzyıl) ve *Gül ü Bülbül*'ü

Asıl adı Muhammed Ebu Salâhî olan Kâşgarlı şair Salâhî'ye ait *Gül ü Bülbül*⁹ mesnevisi, 1678 yılında Kâşgar'da Doğu Türkçesiyle (Çağatay Türkçesi) kaleme alınmıştır. Eser, daha hacimli olan Taşkent nüshası dikkate alındığında 1859 beyitten oluşmakta; aruzun *Me fâ 'î lün / Me fâ 'î lün / Fe 'û lün* kalıbıyla yazılmıştır. Eserin Taşkent'te iki¹⁰, Leningrad'da dört¹¹

⁸ "Doğum ve ölüm tarihi konusunda farklı görüşlerin bulunduğu Hırkatî, Kâşgar'ın Tazgun kasabasına bağlı Bağcı köyünde dünyaya geldi. Asıl ismi Muhammed Emin olan şair, ilk eğitimi babasından aldı sonra Kâşgar'da tahsile devam etti. Zamanla baba mesleği olan bahçivanlıkta yöneldi. 30 yaşına geldiğinde meşhur Nakşibendî şeyhi ve Kâşgar bölgesinde idareci olan Hidayetullah Afak Hoca'nın hizmetine girip bahçivanlık, kandilcilik ve kebaçılık gibi görevlerde bulundu. Güzel meyve ağaçları ve rengârenk çiçekler yetiştirme konusunda başarılıydı." Gayretcan Osman, Osman İsmayil vd. (2005), *Uygurlarning Kadimki Edebiyati II*, Urumçi: Şincang Maârip Neşriyatı, 301-303.

⁹ Eserin hacimli nüshası olan Taşkent nüshası Fatih Bakırcı tarafından doktora tezi olarak çalışıldı. F. Bakırcı (2015), age.

¹⁰ Taşkent nüshaları: 1. Şarkşunasluk Enstitüsü, nu. 3402/II, 91 yp./13 str. F. Bakırcı (2015), age, 137-138. 2. Özbekistan Fenler Akademisi Hâmid Süleyman Kolyazmaları Fonunda, nu. 2513/I, 25 yp. A. U. Urunbayev, G. N. Çabrov (1989), *Katalog Fonda İnstituta Rukopisey*, C: 1, Taşkent: İzdatel'stva Fan Uzbekskoy SSR, 786 numaralı eser.

¹¹ Leningrad nüshaları: Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü, 1. nu. C847, 56+1 yp./13 str.; 2. nu. A836, 45 yp./9 str.; 3. nu. C1722, 53 yp./12-13 str.; 4. nu. B297, 36 yp./11 str. L. V. Dmitrieva (2002), *Katalog Tyurkskih Rukopisey*, İnstituta Vostokovedeniya Rossiyskoy Akademi Nauk, İzdateliskay Firma Vostoçnay

olmak üzere toplam altı nüshası tespit edilmiştir. Ayrıca Kâbil (Salâhî: yp.1^a-48^a)ve Urumçî'de (İslâmî1985:228-258)eserin iki ayrı tıpkıbasımı yapılmıştır. Gül ve Bülbül'ün Saba aracılığıyla birbirlerinden haberdar olup yaşadıkları aşkın tasavvufî unsurlarla anlatıldığı bir mesnevidir. Bülbül, Saba'nın yönlendirmeleriyle Kızıl Gül'e âşık olur, ardından onun dikeninin eziyetinden gül bahçesini terk eder. Bu kez Kahkaha Gülü adlı bir başka güle âşık olur ancak Saba'nın öğütleriyle ondan ayrılıp tekrar Kızıl Gül'e döner. Mutlu oldukları sırada bir bahçıvan ikisini tutup birbirinden ayırır, Bülbül'ü kafese hapsedip şehirde satar. Onu satın alan kişinin hapsedtiği kafeste Bülbül, can verir; buna dayanamayan sahibi de intihar eder.

I. 1. 6. Molla Elem Şehyari (d. 1700 - ö. ?) ve *Gül ü Bülbül*'ü

Doğu Türkçesiyle yazılmış *Gül ve Bülbül* mesnevilerinden biri de Molla Elem Şehyari adlı şaire aittir¹². Mesnevinin varlığından Sultan Mahmut Kâşgarlı'nın bahsettiği ancak ulaşamadığımız eser, "Kâşgar'da Çağatay Türkçesi ile 1740 yılında yazılmıştır ve 750 beyitten oluşmaktadır." (Kaşgarlı 2002: 307; – 2004: 23, 91).

Eserle ilgili bir değerlendirmeye -kısa da olsa- Ege Üniversitesi Devlet Türk Musikisi Konservatuarında kompozitör ve piyano pedegogu olarak görev yapan Nuri Mahmut'un "bahar ve bülbül" temalı yazmış olduğu bir makalede karşılaşılmaktadır: "Bahar ve bülbül tarihten bu yana şiir ve müziğin önemli teması olarak yansıtılmıştır. Türk şairlerinden Muhammed Harezmi'nin *Muhabbetname Destanı*, şair Lütfü'nün *Gül ü Nevruz'u*, Muhammed Hoca Kuli Hırkiti'nin *Muhabbetname ve Mihnetkam* destanı ile Molla Elem Şehyari'nin *Gül ve Bülbül* destanları bülbülün mersiyesi ve onun güle olan sevgisi, bahar rüzgârına okunmuş nağmeleri idi." (Mahmut 2007:http://www.musikidergisi.net/?p=1001)

I. 1. 7. Şabende (d. 1720 - ö. 1800) ve *Gül Bilbil*'i

Doğu Türkçesinin kullanım alanı içinde yazılan bir diğer eser ise *Gül Bilbil*'dir. *Gül BilbilDestanı*¹³ asıl adı Abdilla olan, bugün Türkmenistan sınırları içinde kalan Köneürgenç (Köhne Ürgenç) şehrinde yaşamış olan Şabende mahlaslı şair tarafından ömrünün son yıllarında 1214/1800'de kaleme alınmıştır. Konusunu Klasik Türk edebiyatından alan ve dünyevî bir aşkı anlatan eser mensur ve manzum bölümlerden meydana getirilerek halk hikâyesi tekniğiyle yazılmıştır. *Gül Bilbil Destanı* genellikle halk hikâyelerinin giriş kısmında görüldüğü gibi çocuğu olmayan Nasır adlı padişahın, ah çekmesiyle başlayıp daha sonra bir oğlunun dünyaya gelmesi ve adını Bülbül koymasıyla devam eder. Bülbül, bir gün bağda uyurken rüyasında peri kızı olan Gül'ü görür ve ona âşık olur. Gül de rüyasında Bülbül'ü görür ve Bülbül'e âşık olur. Bunu öğrenen Gül ve Bülbül'ün babaları onların aşklarına karşı çıkarlar. Bunlarla mücadele etmek zorunda kalan kahramanlar sonunda birbirlerine kavuşurlar.

I. 1. 8. Abdurrahim Otuz İmeni¹⁴(d. 1752 - ö. 1835) ve *Gül ü Bülbül*'ü

Literatura Ran Moskova; H. F. Hofman (1969), *Turkish Literature A Bio-bibliographical Survey, Section III. Part I*. Utrecht, 293-294.

¹² Yazma eser kataloglarında, dönem ve sahayla ilgili kaynaklarda yaptığımız taramada şaire ya da eserine tesadüf edilmemiştir. Nuri Mahmut'la da iletişime geçmeye çalıştık ancak kendisine ulaşamadık.

¹³*Gül BilbilDestanı*'nın tamamı ve Türkiye Türkçesine aktarılmış metni için bk."Şabende, Gül-Bilbil/Gül Bülbül",*Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi Türkmenistan Türk Edebiyatı*, C: 10, 385-389. Metnin ilgili değerlendirme için bk. Nerin Köse (1994), "Gül Bilbil Destanı", *Millî Folklor*, S: 24, 29-33.

¹⁴*Otuz İmen* (Çirmişen'e bağlı *Yânâ Kadı* köyü), Bugün Rusya Federasyonuna bağlı Tataristan Özerk Cumhuriyetinde Bügölme ilçesi yakınlarında bir köy adıdır. Annesinin köyü olan Otuz İmen'de dünyaya gelen şair bu isimle anılmaktadır. İsmail Türkoğlu, İbrahim Maraş, "Abdurrahim Otuz-İmeni", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 34, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 11-12. Şairin adı bazı kaynaklarda ise *Utuz İmeni* biçiminde geçmektedir. Bunun nedeni Kıpçak Türkçesi grubuna bağlı Kazan Türkçesinde ilk hecedeki yuvarlak-geniş ünlülerin yuvarlak-dar ünlüye dönüşmesinden kaynaklanan söyleyiş özelliğidir. *utuz* "otuz"

Kazan Hanlığı topraklarında, XVIII. yüzyılın sonları ile XIX. yüzyılın başlarında yaşamış şair Abdurrahim Otuz İmenî, 241 beyitten oluşan ve içinde Mevlana'nın *Mesnevî*'sinin etkisiyle ney motifinin de bulunduğu bir *Gül ü Bülbül*(Agiş1994)mesnevisi yazmıştır¹⁵. Eseri, Batı Türklük sahasındaki *Gül ü Bülbüller*'le karşılaştıran Zavotçu'ya göre Otuz İmenî, Mevlana dışında, gül ve bülbül teması hususunda Vahidî, Bekâyi ve Ömer Fuadî'nin eserlerinden istifade etmiş olabilir (Zavotçu 1997: 93-94, 113-114). Saba'nın, Bülbül'e gidip bostanın hâlini görmesini ve neyden öğütler almasını tavsiye etmesiyle mesnevi başlar. Bunun üzerine bostana gidip her şeyin harap olduğunu gören Bülbül, ağlamaya başlar. Bostanda sadece canlı kalan zayıf bir neyin, başından geçenleri anlatıp aşka dair düşüncelerini dile getirdiği dizelerin ardından Bülbül'ün Gül'ü kaybetmesiyle hikâye hüsrarla son bulur.

II. Batı Türklük Sahasında *Gül ve Bülbül*

Batı Türklük sahasında gül ve bülbül temalı birçok dize, manzum ve mensur biçimde yazılmış müstakil eser -*Bülbülname*, *Bülbülüyye*,*Gül ü Bülbül* gibi çeşitli isimlerle yazılmış gül ve bülbül temalı mesneviler- bulunmaktadır. Bu temada yazılmış, "bilinen ilk müstakil eser XIII. yüzyıla ait *Bülbülname* adlı 55 beyitlik küçük bir mesnevidir."¹⁶ Bu yüzyıldan itibaren XIX. yüzyıla kadar gül ve bülbül temalı pek çok eser kaleme alınmıştır. Bunlardan ikisi Farsça, biri Doğu Türkçesi, diğerleri ise Batı Türkçesiyle yazılmıştır. Batı Türklük sahasındaki bu eserler Mustafa Özkan, Gencay Zavotçu, Nezahat Öztekin, Nilüfer Tanç gibi araştırmacılarca incelenmiş ve bunlardan bazıları karşılaştırmalı olarak çalışılmıştır¹⁷. Bu nedenle makalede bu sahaya ait ilgili eserler ayrıntılı olarak ele alınmamış, sadece Türk dünyasında şimdiye kadar tespit edilen gül ve bülbül temalı eserler bir bütün hâlinde gösterilmek üzere yüzyıl, yazıldıkları saha, şair/yazar ve dil/lehçe özelliklerine göre aşağıdaki gibi tasnif edilmiştir.

Tablo 1. Türklük Sahalarında Gül ve Bülbül Temalı Eserler

Yüzyıl	Doğu Türklük (Çağatay) Sahası			Batı Türklük (Osmanlı) Sahası		
	Şair/Yazar	Eser	Dil/Lehçe	Şair/Yazar	Eser	Dil/Lehçe
XIII. yy.	—	—	—	Mevlana	<i>Bülbülname</i>	Farsça
XIV. yy.- XV. yy.	Mevlana Ruhî-i Barizî	<i>Bülbül Gül Münazarası</i>	Farsça	?	<i>Hikâye-i Bülbülname</i>	Batı Türkçesi
				Rifâî	<i>Bülbülname</i>	Batı Türkçesi
XVI. yy.	Gazi Giray Han	<i>Gül ü Bülbül</i>	Doğu Türkçesi	Vahidî	<i>Gül ü Bülbül</i>	Farsça
				Niyazî	<i>Gül ü Bülbül</i>	Doğu Türkçesi

<outz Mustafa Öner (2009), *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay., 309. Ancak ortak yazı dili olan Doğu Türkçesinde otuz biçimi kullanıldığı için Otuzu tercih ettik.

¹⁵(2001), *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi Tatar Edebiyatı II*, Kültür Bakanlığı, Ankara: Kültür Bakanlığı, C. 18, 142.

¹⁶Zavotçu tarafından Mevlana'ya ait olduğu düşünülen *Bülbülname* gül ve bülbül temalı eserlerin bilinen ilk örneği olarak kabul edilir. Geniş bilgi için bk. Gencay Zavotçu, (1997), age, 20-21, 41-43.

¹⁷ Bu sahadaki eserler ve bunlarla ilgili yapılan çalışmalar hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Özkan, "Gül ü Bülbül", age, (1996), 222-223; Gencay Zavotçu, (1997), age; —, (2002), "Türk Edebiyatında Gül ve Bülbül", *Türkler*, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 896-902; Nezahat Öztekin (2002), *Fazlî, Gül ü Bülbül*, İzmir: Akademi Kitabevi; Nilüfer Tanç (2009), "Rifâî'den Oscar Wilde'a Gül ve Bülbül", Erzurum: *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S: 39, 967-987.

				Kara Fazlî	Gül ü Bülbül	Batı Türkçesi
				İznikli Bekâyî	<i>Gül ü Bülbül</i>	Batı Türkçesi
				Münirî	<i>Gülşen-i Ebrar ve Maden-i Esrar</i>	Batı Türkçesi
XVII. yy.	Molla Gurbetî	<i>Gül ü Bülbül</i>	Doğu Türkçesi	Esad Efendi	<i>Bülbülname</i>	Batı Türkçesi
	Hırkatî	<i>Muhabbetname ve Mihnetkam</i>	Doğu Türkçesi	Ömer Fuadî	<i>Bülbüliyye</i>	Batı Türkçesi
	Salâhî	<i>Gül ü Bülbül</i>	Doğu Türkçesi			
XVIII. yy.	Molla Elem Şehryarî	<i>Gül ü Bülbül</i>	Doğu Türkçesi	Birrî Mehmed Dede	<i>Bülbülname</i>	Batı Türkçesi
	Şabende	<i>Gül Bülbül</i>	Doğu Türkçesi	Hayatî	<i>Bülbülname/ Bülbüliyye</i>	Batı Türkçesi
			İlmî	<i>Bülbüliyye</i>	Batı Türkçesi	İlmî
XIX. yy.	Abdurrahim Otuz İmenî	<i>Gül ü Bülbül</i>	Doğu Türkçesi	Âgâh Osman Paşa	<i>Bülbülname</i>	Batı Türkçesi
				Yenişehirli Avnî	<i>Bülbülname</i>	Batı Türkçesi

III. Konu ve İçeriklerin Benzerliğine Göre Gül ve Bülbül Temalı Eserler:

Gül ve bülbül temalı eserleri içerik ve konu benzerliği bakımından inceleyen Zavotçu'ya göre üç grup ortaya çıkmaktadır: Birinci grupta belirgin olarak görülen Feridüddin Attar'ın *Bülbülname*'sinden hareketle yazılan eserler (Yazarı belli olmayan bir *Bülbülname*, Vahidî - *Gül ü Bülbül*, Ömer Fuadî-*Bülbüliyye* ve Birrî-*Bülbülname*); ikinci grupta kısmî ve derin olmayan benzerliklere dayalı eserler (*Rifâi-Bülbülname*'si ile Vahidî-*Gül ü Bülbül*'ü arasında görülen benzerlikler, Kara Fazlî- *Gül ü Bülbül*, İznikli Bekâyî- *Gül ü Bülbül*, Abdurrahim Otuz İmenî-*Gül ü Bülbül* arasında görülen kısmî paralellikler); üçüncü grupta ise mevcut olmayan Hayatî'nin *Bülbülname* veya *Bülbüliyye* adlı eseri ile onun mensur eserini nazma çektiğini ifade eden İlmî'nin eseri yer alır (Zavotçu 1997: 93-94).

İçerik ve konuların benzerliği bakımından Zavotçu'nun yaptığı sınıflandırmada daha çok Batı Türklük sahasındaki gül ve bülbül temalı eserlerin incelendiği görülmektedir. Konunun, Türk edebiyatı ve kültüründe bir bütün olarak değerlendirilebilmesi için Doğu Türkçesiyle yazılan benzer temalı eserlere de olay örgüsü, kahramanlar ve konunun işleniş yönünden bu tasnifte yer verilmesi gerekmektedir. Doğu Türkçesiyle kaleme alınan eserlerden Niyazî, Gazi Giray Han, Molla Gurbetî ve Molla Elem Şehryarî'nin *Gül ü Bülbül*'leri kaynaklarda isimleri geçen ancak henüz Türklük biliminde ortaya konulmayan eserlerdir. Abdurrahim Otuz İmenî'nin *Gül ü Bülbül*'ü Zavotçu tarafından Batı Türklük

sahasındaki eserlerle karşılaştırıldığı¹⁸, Şabende'nin eseri ise halk hikâyesi biçiminde oluşturulduğu için çalışmamıza dâhil edilmedi. Bu nedenle bu sınıflandırmada ele alıp üzerinde durabileceğimiz Doğu Türkçesiyle yazılmış, elimizde iki eser bulunmaktadır: Hırkatî'nin *Muhabbetname ve Mihnetkam* ve Salâhî'nin *Gül ü Bülbül*'üdür. Bu iki eser -belki Salâhî'nin *Gül ü Bülbül*'ü aracılığıyla haberdar olduğumuz Molla Gurbetî'nin *Gül ü Bülbül*'ü de dâhil edilebilir- Zavotçu'nun yaptığı birinci ve üçüncü gruba değil; "kısmî ve derin olmayan benzerlikler"e dayalı ikinci grup içinde yer alır. Hırkatî ve Salâhî'nin eserleri, bu grup içinde özellikle Rifâî, Kara Fazlî ve İznikli Bekâyî'nin eserleriyle çeşitli yönlerden benzerlik gösterir.

IV. Doğu (Hırkatî ve Salâhî) ve Batı (Rifâî, Kara Fazlî ve İznikli Bekâyî) Türklük Sahalarında Gül ve Bülbül Temalı Eserlerde Görülen Konu, Kahraman ve Motif Benzerlikleri

Doğu ve Batı Türklük sahasında konu, kahramanlar ve motif yönünden karşılaştırılan eserlerde birçok benzerlik tespit edilebilir. Ancak bunlar, çalışmada dikkat çekici bazı benzer veya ortak özelliklerle sınırlandırıldı.

IV.1. Hırkatî ve Salâhî; Rifâî, Kara Fazlî ve İznikli Bekâyî'nin eserlerinde konu gül ile bülbülün aşkıdır.

IV.2. Bu beş şairin kaleminden çıkan beş hikâyede de *saba, nesim, bad* "rüzgâr, sabah rüzgârı" gül ile bülbül arasında bazen aracı bazen kılavuz olan, iki sevgilinin mektuplaşmalarını sağlayan ve sürekli bülbüle öğüt veren bir kahramandır.

- Rifâî-*Bülbülname*: Gül bahçesinde Bülbül'ün hâlini görüp derdini anlayan Saba, Gül'ü Bülbül'den haberdar eder ve ona Bülbül'ün rakibi olan Diken'den sakınması gerektiğini söyler.

Şabâ'ya oldı zâhir hâl-i Bülbül

Revân oldı ki bunu bile tâ Gül (Rifâî-B. 103; Ayan 1981: 16)¹⁹[*Saba, Bülbül'ün hâli<ni> anladı; bununla Gül<'e> doğru yürüdü*]²⁰.

Varup dir ey cihânüñ dil-sitâni

Bu Gül-zâr içre gördüm bir cevânı (Rifâî-B. 104; Ayan 1981: 16) [(*Saba*) gidip "Ey cihanın sevgilisi, bu gül bahçesinde bir genç gördüm." der.]

Didi bu yirden ey Bülbül sefer kıl

Rakîb-i hâr zahmından hâzer kıl (Rifâî-B. 110; Ayan 1981: 16) ["*Ey Bülbül, buradan git, Diken rakibinin yarasından sakın!*" dedi.]

- Kara Fazlî-*Gül ü Bülbül*: Nesim, Bülbül'ün içinde bulunduğu durumu Gül'e iletirken Gül'ün de bu durum karşısında şefkat ve merhametle Bülbül'e yaklaşmasını beklemekte ve ona üzülmeyip mutlu olması gerektiğini vurgulamaktadır.

Nesim-i cân-perver bülbül-i bî-haberüñ haberin iletüp gül-i zîbâdın rahmet eşerin ve şefkat nazarın müşâhade itdügüdür (Fazlî-GB; Öztekin 2002: 321) [*Ruhu besleyen Nesim rüzgârı, habersiz Bülbül'ün haberini iletip süslü Gül'den merhamet işaretini ve müşfik bakışını gözlemlemektedir.*]

¹⁸ Konu, kahramanlar ve motifler üzerinden yapılan karşılaştırmanın ayrıntıları için bk. Gencay Zavotçu (1997) age, 92-94; 111-140.

¹⁹ Makalede yer alan örnekler Hüseyin Ayan-(*Rifâî*), Nezahat Öztekin-(*Fazlî*), Gencay Zavotçu-(*Bekâyî*), Saidbek Boltabayev-(*Hırkatî*) ve Fatih Bakırcı-(*Salâhî*)'nin kaynakta bulunan ilgili çalışmalarından alınmıştır.

²⁰ Bildiride örneklendirilmek üzere kullanılan Rifâî, Fazlî, Bekâyî, Hırkatî, Salâhî'ye ait bütün beyit ve bazı mensur kısımlar tarafımızdan Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

Didi peyk-i nesīm-i rūḥ-efzā

Çekme ğam şād ol ey esīr-i belā (Fazlī-GB 1227; Öztekin 2002: 321) [*Cana can katan Nesim rüzgârının ulağı "Ey bela esiri gam çekme; mutlu ol!" dedi.*]

Hālūñi yāre ‘ arz idüp bir bir

Қılayın ser-güzeştini taqrīr (Fazlī-GB 1230; Öztekin 2002: 321) [*<Senin> hâlini sevgiliye bir bir arz edip <onun> macerasını anlatayım.*]

- İznikli Bekâyî-Gül ü Bülbül: Bad, Bülbül'e Gül bahçesi hakkında bilgi verip Bülbül'ün, Gül'ün aşkından dolayı çektiği sıkıntılarını izleyerek ondaki bu durumu anlamaya çalışır.

Bülbül'e Bād'ın Yād-ı Çemen ü Gülşen'i Beyānidur (Bekâyî-GB; Zavotçu 1997: 504) [*(Sabah) Rüzgârı'nın Bülbül'e Çimenlik ve Gül bahçesini Anlatması*]

Didi bülbül ki ey yār-ı sebük-hîz

Nedür sende bu kār-ı miḥnet-āmīz (Bekâyî-GB 193; Zavotçu 1997: 504) [*(Sabah Rüzgârı), "Ey tez canlı dost, Bülbül, sende<ki> bu sıkıntılı iş nedir?" dedi.*]

- Hırkatî-Muhabbetname ve Mihnetkam: Saba önce Bülbül'ün sözlerini sonra da Bülbül'ün kendisini Gül'e götürmekte, Bülbül'e öğüt verip onu avutarak sakinleştirmektedir.

Seba gulniñ sözini bulbulge yetküzüp, ğemdin ölgen köñlini tirgüzüp, bulbulni alip gulniñ қаşıge kelgeni (Hırkatî-MM; Boltabayev 2012: 117) [*Saba, Gül'ün sözünü Bülbül'e ulaştırıp gamdan ölen gönünü dirilterek Bülbül'ü alıp Gül'ün yanına gelmesi*]

Seba yetkürgeli gulniñ sözini,

Tilep bulbulge yetkürmek öziñi (Hırkatî-MM 86/1; Boltabayev 2012: 117) [*Saba, Gül'ün söz<ler>ini götürmek <ve> Bülbül'e kendisini ulaştırmak istemiş.*]

Seba bulbulge nesihet қılıp avutқanı, reşk otini savutқanı (Hırkatî-MM; Boltabayev 2012: 144) [*Saba<'nın>, Bülbül'e öğüt verip avutması <ve> kıskanma ateşini soğutması*]

Seba aydi: tikensiz gul bolur mu?

Muşekқatsiz cehanda қul bolur mu? (Hırkatî-MM 113/5; Boltabayev 2012: 144) [*Saba, "Dikensiz gül olur mu? Cihanda sıkıntısız kul olur mu?" dedi.*]

- Salâhî-Gül ü Bülbül: Saba, Gül'e daima Bülbül'ü anlatmakta; Gül'ün de Bülbül'ün aşkından haberdar olduğunu Bülbül'e söylemektedir.

Şabā Bülbül'niñ hālını Gül'ğa aytғанı (Salâhî-GB 46^a/3; Bakırcı 2015: 252) [*Saba<'nın>, Bülbül'ün hâlini Gül'e anlatması*]

Cevāb aydı Şabā Bülbül'ğa ol-dem

Bu ma' nādın özünğni қılma pür-ğam (Salâhî-GB 866; Bakırcı 2015: 251) [*Saba, Bülbül'e o zaman cevap verdi. Bundan dolayı kendini üzme.*]

Èşitipdür sening atıñni ey Gül

Hemşe yād eter ey haste Bülbül (Salâhî-GB 867; Bakırcı 2015: 251) [*Gül, senin adını duymuştur. Ey hasta Bülbül, daima <seni> anar.*]

IV.3. Beş hikâyede de *hâr*, *tiken* “diken” Gül ile Bülbül arasına giren rakip, yaralayan, incitici, sert mizaçlı, yüzü kara, kan dökücü, gaddar ve zalim biridir.

- *Rifâî-Bülbülname*: Rakip olarak nitelendirilen Diken, âşığı yaralayan özelliği olduğu için sakınılması gereken bir unsur olup Gül ile Bülbül’e ayrılıklar yaşatır.

Didi bu yirden ey Bülbül sefer kıl

Rakîb-i hâr zağmından hâzer kıl (Rifâî-B. 110; Ayan 1981: 16) [*“Ey Bülbül, buradan git, Diken rakibinin yarısından sakın!” dedi.*]

- *Kara Fazlî-Gül ü Bülbül*: Zalim, gaddar ve gönül inciten Diken, fitneci ve fesat olan Sümbül’le birlikte Bülbül’ün Gül’le olan yakınlaşmasını kıskanırlar. Diken, Bülbül’ün önce göğsünü hançerleyip yaralar ve onu gül bahçesinden kovar daha sonra da yaralı Bülbül’ü Bahar Şah’a şikâyet eder. Böylece Bülbül’ün yakalanıp hapsedilmesine ve Gül’den ayrılmasına neden olur.

Kime kim hem-dem olsa bir hoş yâr

Ana elbette bulunur ağıyâr (Fazlî-GB 1501; Öztekin 2002: 344) [*Güzel bir yar <ve> sırdaş olan kişiye elbette rakip bulunur.*]

Nerede kim gül ola *hân* olur

Çande bir genc açılma mârı olur (Fazlî-GB 1502; Öztekin 2002: 345) [*Nerede gül varsa dikenini olur; nerede bir hazine açılma yılanı olur.*]

- *İznikli Bekâyî-Gül ü Bülbül*: Diken, Gül’ün yanında her daim bulunan yakını, dostu, arkadaşıdır. Aynı zamanda sert mizaçlı, yüzü kara ve kan dökücüdür.

Gülüñ var idi bir bed-hû karîni

Refîki vü karîni hem-nişîni (Bekâyî-GB 552; Zavotçu 1997: 530) [*Gül’ün kötü huylu <bir> yakını vardı; yoldaşı, dostu, yakın arkadaşı<ydi>.*]

Mizâcı tîz idi ol rû-siyâhîñ

Dökerdi kanını çün bî-günâhîñ (Bekâyî-GB 554; Zavotçu 1997: 531) [*O yüzü karanın mizacı sertti; günahsızın kanını dökerdi.*]

Dili hârâ idi vü kendüsi *hâr*

Vücüdü *hâr hâr* ismi anîñ *hâr* (Bekâyî-GB 555; Zavotçu 1997: 531) [*Gönlü mermerdi ve kendisi diken; vücudu diken diken... Onun ismi “Diken”dir.*]

- *Hırkatî-Muhabbetname ve Mihnetkam*: Yine sürekli Gül’ün yanında yer alan Diken, fitne ve kıskançlık unsuru olarak nitelendirilir. Bülbül’e eziyet edip onun Gül’den ayrılmasına neden olur.

Çilipdurmen dil-u canım nisariñ

Tenimni çildi revzen nişi *harñ* (Hırkatî-MM 97/2; Boltabayev 2012: 128) [*Gönül ve canımı senin <yoluna> saçmışım; <senin> dikenin, tenimi pencere iğnesi<ne> dönüştürdü.*]

Köñülde imtihan hem, reşk hem bar,

Ërur ol reşk, bilgil, mihnet-i *har*. (Hırkatî-MM 98/4; Boltabayev 2012: 129) [*Gönülde hem imtihan hem de kıskançlık mevcuttur. Diken’in eziyeti kıskanmadır, <bunu> bil!*]

Tiriklik şahîni selkin çayirdi.

Tiken reşki meni guldin ayirdi. (Hırkatî-MM99/8; Boltabayev 2012: 130) [*Rüzgâr hayat dalımı eğdi. Diken'in kıskançlığı beni Gül'den ayırdı.*]

- *Salâhî-Gül ü Bülbül*: Diken ezelden beri Gül'le yakın olup aynı anne ve babadan dünyaya gelmişlerdir. Gül'ün ondan ayrılması mümkün değildir. Ayrıca Diken, Bülbül'e cefa çektirip onu perişan etmektedir bu yüzden çaresiz kalan Bülbül, Gül'ü terk eder.

Bülbül'niñ Gül қаşıға келіп *Tiken*'din cefâ tartқанı (Salâhî-GB 47^a/8; Bakırcı 2015: 255) [*Bülbül'ün Gül'ün> yanına gelip Diken'den cefa çekmesi*]

Gül-istân içre nâ-geh kirdi Bülbül

Tiken birle êkeven olturur Gül (Salâhî-GB 914; Bakırcı 2015: 256) [*Diken'in derdine çaresiz kaldı. Başını alıp <giderek> perişan oldu.*]

Tiken'nniñ derdige bî-çâre boldı

Başını aldı <vü> avvâre boldı (Salâhî-GB 915; Bakırcı 2015: 256) [*Günlerce o, Gül'den uzak kaldı. Dünyada aşk ise efsane oldu.*]

IV.4. Doğu ve Batı Türklük sahalarında yazılan Rifâî'nin *Bülbülname*'si dışında diğer eserlerde aşk konusuna zemin hazırlayan âşık olma motifi benzerlik göstermektedir. Kara Fazlî ve İznikli Bekâyî; Hırkatî ve Salâhî'de Bülbül, görmeden Saba'nın sözleriyle duyarak Gül'e âşık olmaktadır. Ayrıca bu motifin anlatıldığı dizelerde Fazlî ile İznikli Bekâyî'nin ve Hırkatî ile Salâhî'nin üslup yönünden benzer ifadeleri dikkat çekmektedir. Rifâî ise bu konuda diğerlerinden ayrılarak görerek âşık olma motifinden yararlanıp Bülbül'ün Gül'e âşık olmasını sağlar.

- *Rifâî-Bülbülname*: Hicaz'a giderken İrem Bağı'na yolu düşüp burada bir müddet kalan ve bağdaki kasrın etrafında dolaşan Bülbül, penceresinden başını uzatan Gül'ü görür görmez ona âşık olur. Gül'ün güzelliği karşısında aklı başından gider. Böylece Rifâî diğer dört şairden farklı bir motif kullanmış olur.

Қазâдан bir гүн ol маһбүбе дуһтер

Bakuban manzarından gösterür ser (Rifâî-B. 87; Ayan 1981: 15) [*Kader bu ya bir gün o sevgili, <o> kız, penceresinden bakıp baş<ını> gösterir.*]

Çü Bülbül gördi sevdi bir nazarda

Şanasın naqş idi қалdı һacerde (Rifâî-B. 88; Ayan 1981: 15) [*Bülbül görür görmez sevdi, taşta hakkedilmiş nakış sanırsın.*]

- *Kara Fazlî-Gül ü Bülbül*: Sürekli feryat figan eden Bülbül, Nesim'in, Gül'ün güzelliğinden bahsetmesiyle kendinden geçip ağlamaya başlar. Aşk ateşi kalbini bir mum gibi yakar.

Güş idince bu sözi bülbül-i zâr

Һәке düşди вү қалды зәр һезәр (Fazlî-GB 782; Öztekin 2002: 282) [*İnleyen Bülbül bu sözü duyunca toprağa düştü ve <geriye> ağlayan Bülbül kaldı/<geride> binlerce inleme kaldı.*]

‘ Aşkile düşdi қалbine âteş

Yandı şevkile şem‘ -i rüşen-veş (Fazlî-GB 783; Öztekin 2002: 282) [*Ateş kalbine aşkla düştü; yanan mum gibi şevkle yandı.*]

- *İznikli Bekâyî-Gül ü Bülbül*: Bülbül'ün görmeden Bad'ın anlattıklarıyla Gül'e âşık olması ayrı bir bölüm olarak anlatılır.

Bülbülün Kulağdan ‘Âşık Olduğudur (Bekâyî-GB; Zavotçu 1997: 508) [*Bülbül’ün Kulaktan <Duyarak> Âşık Olması*]

Kulağı çünkü bu sözlerle tıldı

Güle ol dem kulağdan ‘âşık oldu (Bekâyî-GB 253; Zavotçu 1997: 508) [*Kulağı bu sözlerle dolar dolmaz Gül’e kulaktan âşık oldu.*]

Olup ‘aşkıla şeydâ-yı zemâne

Düşüp yabana söylerdi yabâne (Bekâyî-GB 255; Zavotçu 1997: 508) [*Aşk ile zamanın divanesi olup çöle düşüp saçma sözler söylerdi.*]

- Hırkatî-*Muhabbetname ve Mihnetkam*: Kızıl Gül’ün gül bahçesinde eşsiz güzelliğinin olduğunu ifade eden Saba, Bülbül’ün ona yönelmesi gerektiğini söyler. Kızilguldur atın, gulşende gulbar,

Bari gullar anıñ aldida çün ħar. (Hırkatî-MM 76/12; Boltabayev 2012: 108) [*Adı Kızıl Gül’dür; gül bahçesinde çiçektir. Bütün çiçekler onun karşısında âdeta diken.*]

Közün şem’ini gul husnige yandur,

Körüp kandeک yüzün, könlünü kändur. (Hırkatî-MM 76/13; Boltabayev 2012: 108) [*Gözünün mumunu Gül-<ün> güzelliğine çevir; kan gibi yüzünü görüp gönlünü doyur.*]

- Salâhî-*Gül ü Bülbül*: Saba, Bülbül’e çiçekler arasında bir çiçeğin bulunduğunu, meclislerde güzelliklerinin konuşulduğunu ve adına “Gül” denildiğini dediği anda Bülbül, Gül’e âşık olur.

Şabâ Bülbül’ğa ta’rîf kılıp

Bülbül Gül’ğa ‘âşık kılganı (Salâhî-GB 44^b/6; Bakırcı 2015: 248)[*Saba-<nın> Bülbül’e tarif etmesi <ve> Bülbül-<ün> Gül’e âşık olması*]

Çeçekler arasında bir çeçek bar

Kirâmî ol kılır bolsanğ zî-güftâr (Salâhî-GB 852; Bakırcı 2015: 249) [*Çiçekler arasında bir çiçek var. Söz sahibi olsan (gazeller söyleyen), o <sana> cömert davranır.*]

Atını dërler anıñğ Gül çemende

Şifâtını kılırlar encümende (Salâhî-GB 853; Bakırcı 2015: 249) [*Çimenlikte onun adına “Gül” derler. Mecliste vasıflarını anlatırlar.*]

Şabâ’ğa aydı ol-dem Bülbül-i zâr

Bu yanğlığ Gül kaçan bolur mañga yâr (Salâhî-GB 865; Bakırcı 2015: 265) [*Ağlayan Bülbül, o zaman Saba’ya, “Böyle Gül nasıl bana sevgili olur?” <diye> sordu.*]

V. Doğu (Hırkatî ve Salâhî) ve Batı (Rifâî, Kara Fazlî ve İznikli Bekâyî) Türklük Sahalarında Gül ve Bülbül Temalı Eserlerde Tertip, Kahraman, İçerik ve Üslup ve Farklılıkları:

Doğu ve Batı Türklük sahalalarında yazılan *gül ile bülbül* temalı eserler arasında görülen en belirgin farklılıklar metinlerin tertibi, bazı kahramanlar, içerik ve üslup özelliklerinde ortaya çıkmaktadır. Bu konularla ilgili her iki sahadaki eserler incelendiğinde daha geniş tutulabilecek unsurlarla karşılaşılabılır. Ancak bir makale kapsamında daha çok dikkat çeken bazı hususlar üzerinde durulmuştur.

V.1. Tertip Yönünden Dikkat Çeken Bazı Farklılıklar

Batı Türklük sahasındaki eserlerin mürettep mesnevi düzeninde yazıldığı görülürken Doğu Türklük sahasında *Muhabbetname* ve *Mihnetkam*'ın mürettep olduğu, *Gülü Bülbül*'ün ise mürettep olmadığı görülür. Söz konusu mesnevilerin tertip sırası bazılarında benzerlikler gösterse de bazılarında değişebilmektedir:

Rifâî'de *tevhit, naat, dört halifeye övgü*den sonra *sebeb-i nazm-ı kitab*; Fazlî'de *besmelenin övgüsü, tevhit, münacat, naat, çar yar-ı güzün, sebeb-i telif* ve daha sonra asıl konunun işlendiği bölüm; Bekâyî'de *tevhit, münacat, naat* bölümlerinden sonra *hikâyet* ve *sebeb-i nazm-ı Gül ü Bülbül* bölümü yer alır. Hırkatî'de *hamdüsena, naat, dört halifeye övgü* bölümlerinin ardından uzunca bir kısım (Hoca 1994: 28-63; Boltabayev 2012: 58-59) (Hoca 1994: 28-63; Boltabayev 2012: 59-89) olan peygamberlerin (Âdem, Nuh, İbrahim, Zekeriya, Yunus, Eyüp, Davud, Süleyman, Yakup, İdris, Musa, İsa, Muhammed) ve sahabelerin (Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali) Allah'a olan aşkı anlatılır. Daha sonra ise kahramanların yer aldığı ana bölüme geçilir. Salâhî'de *mucizat, meth-i çehar-yar, münacat, sözün yüceliği ve kaleme hitap* bölümlerinin ardından insanın yaratılış hikâyesine geçilmiş; Âdem ile Havva'nın nikâh akdi ve düğün törenine, yasak olan yiyeceği (buğday) yiyip cennetten kovulmalarına (121-583. beyitler) (Bakırcı 2015: 169-220) sürüp giden uzun bir bölümün ardından *mevize, tevhit, naat, mutribe sesleniş, sebeb-i telif* bölümlerini takiben asıl konu olan Gül ile Bülbül'ün aşkının anlatıldığı *agaz-ı dasitan* bölümü yer alır.

Mesnevilerin düzenleniş biçimi yönünden Doğu ve Batı'dakiler karşılaştırıldığında iki husus dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki Doğu'dakilerin giriş bölümlerinde dinî anlatıların metnin bütününe oranla daha çok yer tutmasıdır. Bu da iki ayrı sahadaki şairlerin yaşadıkları dönemin siyasî ve kültürel şartlarının yanı sıra beslendikleri kaynaklar ve dünya görüşleriyle açıklanabilir. Doğu Türkistan'ın Kâşgar şehrinde Saidiye Hanlığı (1514-1696) ve daha sonra "Hocalar Dönemi"nde²¹ (1696-1762) yaşayan Hırkatî (1634-1724/1678-1759/1780?) ve Salâhî'nin (*Gül ü Bülbül*'ünün telif tarihi 1678) edebî kişiliklerinin oluşmasında bölgeye her yönüyle hâkim olan dinî-mistik hareketlerin etkisi göz ardı edilemez²².

İkincisi ise bu uzun dinî anlatılar ile asıl konuyu oluşturan gül ile bülbülün aşk hikâyesi arasında bir ilginin olmasıdır. Bu ilgi özellikle Salâhî'nin *Gül ü Bülbül*'ünde ön plana çıkmaktadır. Salâhî'de oldukça uzun bir bölüm olan yaratılış hikâyesi ve Âdem ile Havva'nın cennetten kovulmasının yer aldığı bölümler, gelişigüzel tertip edilmeyip Gül ve Bülbül'ün aşkı ile fikren ilişkilendirilmek üzere kurgulanmıştır. Şair insanın asıl vatanından kovulup bu dünyada gurbette ve daima aslına dönme arayışı içinde olma fikrini hikâyenin başlangıcında Bülbül'ün, Saba'dan duyarak önce Kızıl Gül'e daha sonra onun dikeninden cefa çekip gül bahçesini terk ederek Kahkaha Gülü'ne âşık olması; ardından Kızıl Gül'ün aşkıyla feryat edip tekrar Kızıl Gül'e dönmesi şeklinde vermeye çalışır. Böylece tertip itibarıyla farklılık meydana getiren Salâhî, bu giriş bölümüyle de mesnevide sadece bir kaide gereği değil asıl konuyla ilişkilendirerek eserine hem biçim hem de içerik yönünden özgünlük kazandırır.

²¹1514-1696 yılları arasında Doğu Türkistan (*Küçük Buhara, Kaşgarya, Altışehir, Tarım Havzası, Çin Türkistanı* ve *Sincan/Şincan (Sinkiang)*)'da kurulan ve Yarkent Hanlığı veya Kâşgar Hanlığı olarak da bilenen Saidiye Hanlığı ve ardından gelen "Hocalar Dönemi"nin siyasî tarihi için bk. Turgun Almas (1984), *Uygurlarning Qisqıçä Tarihi*, Urumçi: Şincian Halk Neşriyatı; Mehmet Emin Buğra (1987), *Şarkî Türkistan Tarihi*, Ankara, 380; Bilal Çelik (2012), "Saidiye Hanlığı ve Hocalar Devri Kaynakları (1514-1762)", *History Studies International Journal of History*, Vol. 4, November, 65-89.

²²Nakşibendîliğin Doğu Türkistan'da yayılışı ve "Hocalar Devri"ndeki faaliyetleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Erkin Ekrem (1996), "Doğu Türkistan'da Süfî Hocalar", Ankara: *Erdem*, C: VIII, S: 23, 621-637; Kadir Tuğ (2004), *Doğu Türkistan'da Hocalar Dönemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.59, <<http://www.manas.kg/sbe/tezler/tarih/KADIRTUG.pdf>>.

- Salâhî-Gül ü Bülbül: Hz. Âdem ile Havva'nın insanın asıl vatani olan cennette düğün törenlerinin yapılması ve daha sonra yasak yiyeceği (buğday) yiyip cennetten kovulmaları ve bu dünyaya gönderilmeleri şu başlıklarla anlatılır:

Hudâ ta'âlâ Hazret-i Âdem 'aleyhi's-selâmın "Behiştke kir!" dep emr kılğanı, "Behiştning ni' metini yegil; buğdaynı yemegil!" dep nehy kılğanı, Hudây ta'âlâ Hazret-i Havvâ'nı behiştde âferîde kılğanı, Hazret-i Âdem'ning Hazret-i Havvâ behiştde toyları bolğanı (Salâhî-GB 23^b/9-13; Bakırcı 2015:192) [*Allahu teala, Hz. Âdem'e -selam onun üzerine olsun- "Cennete gir!" diye emretmesi, "Cennetin nimetini ye; buğdayı yeme!" diye yasaklaması, Allahu Teala<nın> Hz. Havva'yı cennette yaratması, Hz. Âdem'in Hz. Havva <ile> cennette düğünleri<nin> olması*]

Hazret-i Âdem 'aleyhi's-selâm buğdaynı yeğenleri, behiştning tâcı hullesi kêtîp birehne kalğanları, behiştning dirahıtların berg tilegenleri encîr bergini bêrip pûşîş kılğanları, Hudây ta'âlâ Hazret-i Âdem 'aleyhi's-selâmın bu dünyâğa çıkarğanı (Salâhî-GB 26^a/11-13-26^b/1-2; Bakırcı 2015: 199) [*Hz. Âdem'in -selam onun üzerine olsun- buğdayı yemeleri, cennetin elbisesi<ni> kaybedip çıplak kalmaları, cennet ağaçlarından yaprak istemeleri, incir<in> yaprağını verip örtünmeleri, Allahu Teala<nın> Hz. Âdem'i -selam onun üzerine olsun- bu dünyaya çıkarması*]

- Salâhî-Gül ü Bülbül: Asıl vatanından bu dünyaya gönderilen insanın asıl mekânına dönme çabası, Bülbül'ün Kızıl Gül ile Kahkaha Gülü arasında yaşadığı aşk hikâyesiyle şu başlıklarla ifade edilir:

Bülbül'ning Kızıl Gül'ning tikenining derdidin Kızıl Gül kaşidin yamanlap kêtîp bir çemen-zârga barıp *Gül-i Qahqah*'ke 'âşık bolğanı (Salâhî-GB 47^b/5; Bakırcı 2015: 256) [*Bülbül'ün, Kızıl Gül<ün> dikeninin derdinden <ve> kötü muamelesinden <dolayı> yanından ayrılıp bir çimenliğe ulaşarak Kahkaha Gülü'ne âşık olması*]

Şabâ'ning Bülbül'ğa yana naşîhatlar kılıp Bülbül'ning könglini Gül-i Qahqah'dın yandırıp Kızıl Gül'ğa mâyil kılğanı (Salâhî-GB 57^a/12-13; Bakırcı 2015: 282) [*Saba'nın Bülbül'e tekrar öğütlerde bulunup Bülbül'ün gönlünü Kahkaha Gülü'nden vazgeçirip Kızıl Gül'e meylettirisi*]

Bülbül'ning Gül-i Qahqah'dın ruşat tilege<n>i, Bülbül Gül-i Qahqah'dın ruşat alıp Kızıl Gül kaşığa yetkeni (Salâhî-GB 59^b/13-60^a-1; Bakırcı 2015: 289) [*Bülbül'ün Kahkaha Gülü'nden izin istemesi, Bülbül<ün> Kahkaha Gülü'nden izin alıp Kızıl Gül<ün> yanına gitmesi*]

V.2. KahramanYönündenDikkat Çeken Farklılık

Bülbül'ün âşık olduğu ikinci bir Gül: "Kahkaha Gülü" Doğu Türklük sahasında yazılan her iki eserde de (Hırkatî ve Salâhî'nin eserleri) Bülbül'ün âşık olduğu "Kahkaha Gülü" adında ikinci bir gül vardır. Bu kahramanın *Gül ü Bülbül* ve *Muhabetname* ve *Mihnetkam*'daki özellikleri ve olaylara dâhil edilişi dikkate alındığında bunun beşerî aşktan ilahî aşka geçiş düşüncesini daha somut bir biçimde anlatmaya yardımcı olduğu düşünülebilir. Bu düşünce, Batı Türklük sahasındaki ilgili eserlerden farklı olarak Bülbül'ün âşık olduğu iki ayrı *gül* üzerinden alegorik bir üslupla anlatılır. Hırkatî ve Salâhî'de Bülbül, manevî yolculuğu sırasında Kahkaha Gülü'ne ve Kızıl Gül'e âşık olur. Batı Türklük sahasında Bülbül'ün âşık olduğu ikinci bir gül (Kahkaha Gülü vb.) yoktur. Bu sahadaki söz konusu eserlerde Saba'nın (Nesim, Bad) Bülbül'e Gül'ü anlatması, Bülbül'ün gönlüne aşk ateşinin düşüp Gül'ün bulunduğu şehre doğru yola çıkması ve hikâyelerin

sonuna kadar sadece kendisine anlatılan ya da gördüğü Gül'e âşık olması şeklinde sürüp giden bir olay örgüsüyle karşılaşılır.

- *Hırkatî-Muhabbetname ve Mihnetkam*: Henüz Kızıl Gül'den bahsetmeyen Saba Bülbül'den sevgilisinin adını sorduğunda Bülbül, "çimen çiçeklerinin sultanı olan *Gül-i Kahkah*" cevabını verir. Dolayısıyla Bülbül, Kızıl Gül'den önce Kahkaha Gülü'ne âşık olur. Daha sonra Saba, Bülbül'ün sadık ve uygun bir âşık olduğunu anlamasıyla öğütlerde bulunarak Bülbül'ü Kahkaha Gülü'nden vazgeçirip Kızıl Gül'e yönlendirir:

Dèdi: 'ati aniñdur *gul-i keħkeħ*,

Çemenniñ gullariğe ol érur şeh.' (Hırkatî-MM 75/5; Boltabayev 2012: 107) [(*Bülbül*) dedi: "Onun adı 'Kahkaha Gülü'dür." O çimenliğin çiçeklerine sultandır.]

Atin nageh sebağe aydi bu kuş,

Tutaşp caniğe ot, boldi bihuş. (Hırkatî-MM 75/6; Boltabayev 2012: 107) [*Bu kuş (Bülbül), Saba'ya (sevgilisinin) adını söyleyince canına ateş tutuşup kendinden geçti.*]

Seba bulbulğe yar-i muvafık ve aşık-i sadık me'lum kılip, bulbulniñ köñlini *gul-i keħkeħ*din te'rif kılip, kızil gul kaşığe teklif kılgan (Hırkatî-MM; Boltabayev 2012: 107) [*Saba, Bülbül'e münasip sevgili ve sadık âşığı anlatıp Bülbül'ün gönlünü Kahkaha Gülü'yle tarif edip Kızıl Gül'ün yanına <gitmeyi> teklif etmesi*]

- *Salâhî-Gül ü Bülbül*: Bülbül, Kızıl Gül'ün dikeninin derdinden dolayı Kızıl Gül'den ayrılıp çimenlikteki Kahkaha Gülü'ne âşık olur. Ancak Saba'nın uzun uğraşları, sürekli Bülbül'e öğütlerde bulunması, Kızıl Gül ile Bülbül arasında birbirlerine yazdıkları gazelleri iletmesi sonucunda Bülbül, Kahkaha Gülü'nü terk ederek Kızıl Gül'e döner:

Bülbül'niñ Kızıl Gül'niñ Tikeniniñ derdidin Kızıl Gül kaşydın yamanlap kètip bir çemen-zârğa barıp *Gül-i Kahkah*'ke 'âşık bolğanı (Salâhî-GB 47^b/5; Bakırcı 2015: 256) [*Bülbül'ün, Kızıl Gül'ün dikeninin derdinden <ve> kötü muamelesinden <dolayı> yanından ayrılıp bir çimenliğe ulaşarak Kahkaha Gülü'ne âşık olması*]

Be-nâ-geh kördi Bülbül bir çemen-zâr

Gül-i Kahkah açılıp anda gül-zâr (Salâhî-GB 925; Bakırcı 2015: 257) [*Bülbül ansızın bir çimen bahçesi gördü. Gül bahçesinde Kahkaha Gülü açılmış<tı>.*]

Gül-i Kahkah'ke boldı zâr bülbül

Dèdi güller eyâ ey 'âşık-ı Gül (Salâhî-GB 934; Bakırcı 2015: 258) [*Bülbül Kahkaha Gülü'ne ağladı. Güller, "Ey Gül'ün âşığı" dediler.*]

Le<b>-i gönçe açılıp külse kahkah

Bu bâ' işdin dediler *Gül-i Kahkah* (Salâhî-GB 939; Bakırcı 2015: 259) [*Gonca dudaklı açılıp kahkaha <ile> güldüğünden dolayı <ona> "Kahkaha Gülü" dediler.*]

Gül-i Kahkah dègen gül-dâne kördünğ

Kızıl Gül'din nè dèp sèn yüz övürdünğ (Salâhî-GB 1123; Bakırcı 2015: 268) [*Kahkaha Gülü denilen gül tane<sini> gördün, Kızıl Gül'den ne diye yüz çevirdin?*]

Eyâ Bülbül Kızıl Gül kaşığa bar

Gül-i Kahkah'nı Bülbül tutmağıl yâr (Salâhî-GB 1131; Bakırcı 2015: 269) [*Ey Bülbül, Kızıl Gül<'ün> yanına git! Kahkaha Gülü'nü sevgili <olarak> görme!*"]

Bülbül'niñ *Gül-i Kahkah*'dın ruşat tilege<n>i, Bülbül *Gül-i Kahkah*'dın ruşat alıp Kızıl Gül kaşığa yetkeni (Salâhî-GB 59^b/14-60^a/1; Bakırcı 2015: 289) [*Bülbül'ün Kahkaha Gülü'nden izin istemesi, Bülbül<'ün> Kahkaha Gülü'nden izin alıp Kızıl Gül<'ün> yanına gitmesi*]

V.3. İçerik ve Üslup Yönünden Dikkat Çeken Bazı Farklılıklar

Mevsimler savaşı - Lisanu't-tayr (Kuş dili) anlatıları: Fazlî'de, mesnevisinin ortalarına doğru kıskanç Sümbül'ün fitnesiyle Diken tarafından hançerlenen Bülbül gül bahçesinden kovulur, ardından Diken'in Bülbül'ü Bahar Şah'a şikâyet etmesiyle Bülbül kafese kapatılır. Diken ile Bülbül arasında yaşanan çekişmenin sonrasında şair bir başka mücadele olan mevsimlerin savaşına (Bahar Şah-Temmuz Şah-Hazan Şah-Kış Sultan; 1646-2050. Beyitler) (Öztekin 2002:357-393) yer vererek kendi ifadesiyle "hararetili (çoşkulu ve heyecan veren) bir kıssa inşa etmiş" olur. Böylelikle metnin olay örgüsüne hem yeni karakterlerle birlikte eserde verilmek istenen mesaja uygun alegorları dâhil eder hem de derinlik ve zenginlik kazandırır.

Reşk idüp sünbül-i perîşân-hâl

Bülbüle fikr idince hîle vü âl (Fazlî-GB 1513; Öztekin 2002: 345) [*Perişan hâldeki Sümbül kıskanıp Bülbül'e hileler düşününce*]

Geldi bu hâtırına kim anı

Hâra gamz eyleyüp o nâlânı (Fazlî-GB 1514; Öztekin 2002: 346) [*Aklına şu geldi: O inleyen <Bülbül>'ü Diken'e gammazlayıp*]

İşidicek bu sözi şâh-ı bahâr

Bî-hüzür oldı didi ki ey yâr (Fazlî-GB 1591; Öztekin 2002: 352) [*Bahar Şah bu söz<ler>i işitince huzursuz oldu, "Ey dost!" dedi.*]

Didi kim bulup ol gedâyı hemân

Eyleyüp kayd ü bend virmeñ amân (Fazlî-GB 1594; Öztekin 2002: 352) [*"Derhal o kulu bulup yakalayın, aman vermeyin!" dedi.*]

Bir harâretlü kışsa bünyâd it

O hevâyile dehri ber-bâd it (Fazlî-GB 1647; Öztekin 2002: 357) [*Hararetili bir kıssa meydana getir, o istekle dünyayı mahvet!*]

Bir şehen-şâh idi cihân-efrüz

Nâmına dirleridi şâh-ı temüz (Fazlî-GB 1657; Öztekin 2002: 358) [*Dünyayı aydınlatan bir şahlar şahıydı; namına "Temmuz Şah" derlerdi.*]

Bekâyî ise Fazlî'ninkine benzer şekilde eserin ortasında Bahar Şah ile Kış Sultanı'nın karşı karşıya gelmesi ve birbirleriyle olan mücadeleleri (388-462. beyitler) (Zavotçu 1997: 518-524).

olayların akışına uygun biçimde anlatılır. Araştırmacıların da belirttiği gibi tahkiyedeki bu benzerlikler Bekâyî'nin, Fazlî'nin *Gül ü Bülbül'*ünden faydalandığını gösterir (Zavotçu 1997: 105-106; Öztekin 2000).

Sedîdü'z-zulm idi vü hayli bed-kâm

Aña şâh-ı şitâ olmuşdı nâm (Bekâyî-GB 394; Zavotçu 1997: 518) [*Zulmün şiddetiydi ve hayli kötü niyetli<ydi>. Ona "Kış Sultanı" denilmiştir.*]

Olup şâh-ı bahârla o düşmen

Birbiriyle zîd düşmüş ezelden (Bekâyî-GB 395; Zavotçu 1997: 519) [*O, Bahar Şah'la düşman olup birbirleriyle ezelden <beri> ters düşmüş<lerdi>.*]

Gül ile bülbülün aşkı etrafında gelişen olayların seyrini genişleterek derinleştirme ve zenginleştirme her iki sahada da görülen ortak bir çabadır. Ancak bu çaba Doğu ve Batı Türklük saharlarında farklı biçimlerde gerçekleştirilmiştir. Fazlî ile Bekâyî'de diken-bülbül mücadelesinin yanında bu mücadeleye paralel mevsimlerin savaşı anlatılarak olayları geliştirme yoluna gidilirken Hırkatî ve Salâhî'de farklı bir yol tercih edilmiştir.

Salâhî'de Saba'nın rehberliğinde Kahkaha Gülü'nden vazgeçip Kızıl Gül'e dönmeye karar veren ve Kızıl Gül'e ulaşmak için günlerce uçan Bülbül, pek çok kuşun bulunduğu bir vadiye konar; burada sırasıyla Hüma, Tavus, Şah Tuti (Şah Papağan), Kebk (Keklik), Kumru, Fahte (Üveyik), Sufiya (başı, sırtı, kanatları tamamen yeşil, boynu ve göğsü kemiği sarı olan küçükçe bir papağan) ve Hüthüt adlı sekiz kuşla aşka, muhabbete ve tasavvufa dair pek çok konu üzerine sohbet edip dertleşerek içsel yolculuğunu tamamlar ve daha sonra Kızıl Gül'ün yanına gider. Böylece eserin içinde âdeta ayrı bir eser niteliği gösteren ve *lisanu't-tayr* denilebilecek uzun bir bölüm (1328-1690. beyitler) (Bakırcı 2015: 551-594) yer alır. Fazlî'deki Bülbül'ün Diken'in şikâyetleri ve Bahar Şah'ın emriyle yakalanıp hapsedilmesi; Bekâyî'deki Bülbül'ün, Diken yüzünden "terk-i diyar edip Çimen ülkesine gitmesi"yle başlayan mevsimler savaşı yerine Salâhî'de Saba'nın telkinleriyle Kızıl Gül'e dönmek için Kahkaha Gülü'nü terk eden Bülbül'ün tasavvuftaki *seyr ü süluk* (manevî yolculuk) hâlindeki "hakikat"i arayış yolculuğu yer alır. Bu yolculuk ise *lisanu't-tayr* üslubuyla anlatılır. Dolayısıyla her üç hikâyede de Bülbül'ün Gül'le olan derin ayrılığının ardından şairler ana olayla da ilişkilendirerek farklı anlatıları tercih etmişlerdir. Şairin bu tercihlerinde hayal dünyası, şairlik kudreti ve edebî geleneğin getirdiği birikime olan hâkimiyeti gibi unsurlar belirleyici olmaktadır. Salâhî'nin *Gül ü Bülbül*'ünde dikkat çekici bir biçimde karşılaşılan *lisanu't-tayr* bölümlerinin yer almasında Türk dünyasının en önemli şair ve ediplerinden biri olan ve hem kendi döneminde hem de kendisinden sonra Doğu ve Batı Türklük saharlarında pek çok ismi derinden etkileyen Ali Şir Nevayî'nin (1441-1501) *Lisanu't-Tayr*'ı (Canpolat 1995) ve bu eser aracılığıyla Nevayî'nin daha çocukken elinden düşürmediği Attar'ın (öl. 1221) *Mantiku't-Tayr*'ının tesirli olduğu düşünülebilir. Nitekim Batı Türklük sahasında eserler yazan Fazlî ve Fazlî'nin etkisiyle Bekâyî'nin *Gül ü Bülbül*'lerinde görülen "mevsimlerin savaşı" adlı bölümlerde tartışmalı da olsa Lâmiî Çelebi'nin (ö. 938/1531) Kış ile Bahar Sultanlarının Uludağ'da kıyasıya mücadelesini anlatan ve alegorik bir eser olan *Münazara-ı Bahar u Şita*'sının (Eğri2001) etkili olduğu ileri sürülmektedir²³. Bu tesirler şairlerin edebî kişiliklerini oluşturan temel etkenlerden birinin de okuyup beslendikleri ve etkisi altında kaldıkları şair/yazarlar ve onların eserleri olduğu düşüncesiyle örtüşmektedir. Ayrıca Doğu ve Batı Türklük saharlarında yetişen şair ve yazarların ortak bir temayı işlerken dâhil oldukları edebî ve kültürel alanların şartlarına bağlı olarak farklı kaynakların etkisi altında kaldıklarını da gösterir.

²³ Gibb'in işaret ettiği bu düşünceyi Fazlî'nin *Gül ü Bülbül*'ünü doktora tezi olarak çalışan Nezahat Öztekin, Lâmiî Çelebi'nin söz konusu eseriyle *Gül ü Bülbül*'ü karşılaştırıp inceler ancak benzerliğin sadece olayın adından ileri geldiğini ifade eder. Karşılaştırmanın ayrıntısı için bk. (E.J.W. Gibb (1904), *A History of Ottoman Poetry*, London, c. III, 110-111) Nezahat Öztekin (2002), age, 20, 26-30.

- *Salâhî-Gül ü Bülbül*: Salâhî, Ali Şir Nevayî'nin *Lisanu't-Tayr*'ındaki gibi aşk, muhabbet, tasavvuf konularında kendi duygu ve düşüncelerini hikâyenin kahramanlarından olan sekiz kuşa her biri için ayrı başlıklar açarak söyler. Karşılıklı konuşmalar kimi zaman soru ve cevap biçiminde sürüp giderken her iki eser arasındaki benzer üslup özellikleri dikkat çekmektedir. Salâhî'de Bülbül'ün; Nevayî'de Hüthüt'ün Papağan'a verdikleri cevaplar ve buna benzer başka örnekler, *Gül ü Bülbül*'ünde vermek istediği duygu ve düşünceleri daha kuvvetle belirtmek için ana olayın sınırları içinde yer alan *lisanu't-tayr* (kuş dili) biçimindeki küçük anlatılarla Salâhî'nin, Nevayî'nin *Lisanu't-Tayr*'ından istifade ettiği söylenebilir.

Bülbül Şâh Tūṭī'ning hālını sorağanı (Salâhî-GB 68^a/5; Bakırcı 2015: 310) [*Bülbül*<'ün> *Şah Papağan'ın hālını sorması*]

‘Acāyib hōd-pe<s>end-i hōd-nümā sèn

Ėmesdür šâf köijlūij bī-šafā sèn (Salâhî-GB1440; Bakırcı 2015: 313) [*Çok fazla kendini beğeniyor ve gösterişi seviyorsun. Gönlü temiz <ve> sefa sahibi değilsin.*]

Hüdhüdniñ cevābı (Nevâyî-LT; Canpolat 1995: 57)[*Hüdhüd'ün <Papağan'a> Cevabı*]

Hod-perestī-sin özünñüj ‘āşıkı

Hod-pesendī-sin mezemmet lāyıkı (Nevâyî-LT589; Canpolat 1995: 58) [*Kendine âşık<sin>, kendine taparsın; ayıplanmaya layık<sin>, kendini beğenmişsin.*]

Vuslat veya Ölüm: Çalışmamıza dâhil ettiğimiz 5 eserden 2'sinin sonunda Gül ile Bülbül arasında vuslat gerçekleşirken 3'ünde gerçekleşmez. İyi sonla bitenler Fazlî ve Hırkatî'nin eserleri; kavuşamayıp sonu ölümle noktalanınlar Rifâî, Bekâyî ve Salâhî'nin eserleridir.

- *Rifâî-Bülbülname*: Bülbül, Gül'e olan vuslat ümidinin azalmasıyla ağlayıp inlemeye devam eder. Rengi sararıp iyice zayıflar, Mecnun gibi Gül'ün aşkıyla bir süre dolaşır ve sonunda Gül'e kavuşmadan ölür.

Ruḥı zerd ü teni olmışdı bārīk

Görinürdi cihân çeşmine tārīk (Rifâî-B. 273; Ayan 1981: 28) [*Yüzü sararmış ve vücudu zayıflamıştı; dünya gözüne karanlık görünüyordu.*]

Be-gāyetde bu cān virmek cihân içre girān idi

Anı bāzār-ı ‘ışkuñda ben erzān eyledüm gitdüm (Rifâî-B. 319; Ayan 1981: 31) [*Dünyada bu can vermek <işi> çok zordu, ben onu <senin> aşk pazarında kolaylaştırıp gittim.*]

- *Kara Fazlî-Gül ü Bülbül*: Bahar Şah'ın kazandığı mevsimler savaşının ardından Bülbül serbest kalır ve Gül şehrine doğru uçar, Gül'le bir araya gelir. Vuslatın gerçekleştiği hikâyede, âdeta masalsı bir sonla karşılaşılır. Mesnevi Gül şehrindeki pek çok dostun da katıldığı sohbet ve eğlence meclisleri ve Bülbül'ün şarkılarıyla son bulur.

Gül ü Bülbül ƙalup tek ü tenhā

İtdiler bezm-i ḥāt-ı bī-pervā (Fazlî-GB 2332; Öztekin 2002: 418) [*Gül ile Bülbül baş başa kalıp çekinmeden özel meclis kurdular.*]

Bir birine idüp mülāyemeti

Kıldılar şevkile muşâhabeti (Fazlî-GB 2333; Öztekin 2002: 418) [*Birbirlerine mülayimce davranıp şevkle sohbet ettiler.*]

Gelmeyüp gözlerine zerrece hâb

İçdiler şubh olunca bâde-i nâb (Fazlî-GB 2337; Öztekin 2002: 418) [*Gözlerine zerre kadar uyku gelmeyip sabaha kadar saf şarap<tan> içtiler.*]

- İznikli Bekâyî-*Gül ü Bülbül*: Eser hazanla birlikte Bülbül'ün ölümüyle sonuçlanır. Bekâyî beş farklı rivayete yer vererek Bülbül'ün ölümünün gerçekleştiğini anlatır.

Kefen olmuşdı aña berg-i ezhâr

Olup yârân-ı rişte-süzünü hâr (Bekâyî-GB 866; Zavotçu 1997: 553) [*Zincir <gibi dizilen> yakıcı dostları diken olup çiçeklerin yaprağı ona (Bülbül'e) kefen olmuştu.*]

Dağı defn eyleyüp bir büstânda

Çemend<e> sâye-i serv-i revânda (Bekâyî-GB 869; Zavotçu 1997: 553) [*Bir bahçede<ki> çimenlikte yürüyen servi<lerin> gölgesinde defnetmiş<ler>.*]

- Hırkatî-*Muhabbetname ve Mihnetkam*: Gül, Bülbül'ün aşkını sınamak için ona soğuk davranır, Bülbül ise Gül'ün vefasını görmek için Gül'ü terk eder. Her ikisi de hicranın zorluklarını yaşadktan sonra Saba'nın onları buluşturmasıyla birbirlerine kavuşurlar.

Dedi: ey gul, alip keldim kuluñni,

Seniñ husnuñge şeyda bulbuluñni. (Hırkatî-MM 115/6; Boltabayev 2012: 146) [*Ey Gül, kulunu; senin güzelliğine divane Bülbül'ünü alıp geldim.*]

Êşitip bu heberni boldi gul şad,

Giriftar êrdi gemge, boldi azad. (Hırkatî-MM 115/8; Boltabayev 2012: 146) [*Gül, bu haberi duyup mutlu oldu, gama tutsaktı, azat oldu.*]

- Salâhî-*Gül ü Bülbül*: Gül ile Bülbül birbirlerine kavuşmuşken bir bahçıvan gelip ikisini yere vurur; Gül'ü yerinden söküp küllerini göğe savurur. Bülbül'ü bir kafese kapatarak şehre götürüp bir mezar kazıcısına satar. Bülbül, kafeste Gül'ün aşkıyla feryat ederek can verir.

Kêlip miskîn bularnı tuttı aldı

Ayırıp her birin bir yerge çaldı (Salâhî-GB 1798; Bakırcı 2015: 356) [*Kötü <kişi> gelip bunları yakaladı <ve> aldı; her birini ayırıp yere vurdu.*]

Kêsip tolap çıkardı Gül'ni yêrdin

Çalâdın otka çıkardı qahrın (Salâhî-GB 1832; Bakırcı 2015: 356) [*Gül'ü kesip çevirip yerden çıkardı. Nefretten kahrını ateşe doğru yükseltti.*]

Külini aldı vü kökke savurdu

Yana Bülbül sarı ol-dem yügürdi (Salâhî-GB 1833; Bakırcı 2015: 356) [*Külünü aldı ve göğe savurdu. Sonra o sırada Bülbül'<e> doğru koştu.*]

Ki Gül 'ışkıda Bülbül çekti bir âh

Ki ol âh ile cânı çıktı hem-râh (Salâhî-GB 1803; Bakırcı 2015: 353) [*"Bülbül, Gül'ün> aşkıdan bir ah çekti; böylece <ey> dost, o ah ile canı çıktı.*]

Sonuç

Türk dünyasında gül ile bülbülün aşkının anlatıldığı müstakil eserler Türkçe veya Farsça olmak üzere *Gül ü Bülbül*, *Bülbül Gül*, *Bülbülname*, *Bülbüliyye*, *Gülşen-i Ebrar* ve *Maden-i Esrar*, *Muhabbetname* ve *Mihnetkam* gibi adlarla tespit edilebildiğimiz kadarıyla Batı Türklük sahasında XIII. yüzyılda; Doğu Türklük sahasında ise XV. yüzyılda veya daha önce kaleme alınmıştır.

Doğu Türklük sahasında bugüne kadar bilinmeyen veya üzerine herhangi bir bilimsel araştırmanın yapılmadığı Gazi Giray Han, Molla Gurbetî, Hırkatî, Salâhî, Molla Elem Şehryarî gibi şairlerin söz konusu eserlerinin varlığı, gül ile bülbül temasının sadece Batı Türklük sahası merkezli değerlendirilemeyeceğini ortaya koymaktadır.

Her iki Türklük sahasının ortak edebî geleneklerinden biri olan gül ve bülbül temalı toplam 22 eser tespit edilmiştir. Bunlardan 14'ü Türklük bilimi çalışmalarına kazandırılırken geriye kalanlar hâlâ yapılacak olan bilimsel araştırma ve incelemeleri beklemektedir.

Metin tertibi, olay örgüsü, kahramanlar ve konunun işlenişi bakımından iki sahadaki ilgili eserler üzerine yapılan karşılaştırmalar sonucunda bazı benzerlikler ve farklılıklar tespit edilmiş, bunlar maddeler hâlinde verilmiştir. Ancak bu tespitler dikkate alındığında Türk kültür tarihi açısından esas önemli olanın bu ortak tema etrafında iki saha arasında karşılıklı bir temasın olup olmadığı sorusudur. Bu soruya kesin bir cevap vermek güçtür. Ancak aşağıdaki ihtimallerin cevap arayışımıza yardımcı olabileceğini düşünmekteyiz.

1. Konu, ana olay örgüsü ve bazı kahramanların (gül, bülbül, sabah rüzgârı, diken) hikâyelerde benzer özellikler göstermesi iki Türklük sahası arasında konuyla ilgili doğrudan ve bütünüyle bir etkileşimin varlığını göstermez. Çünkü gül ile bülbülün aşk teması dünyada Doğu ve Batı edebiyatlarında karşılaşılan evrensel bir temadır. Doğu ve Batı Türklük sahaslarının birbirlerini takip ettikleri, okuyup anladıkları ve zaman zaman birbirlerinden etkilendikleri hatta nazireler yazdıkları (Nevâyî'nin *Ferhad ü Şirin*'ine Batı'da Lâmiî Çalebi'nin *Ferhatname*'yi nazire olarak yazması vb.) bilinmektedir. Ancak gül ve bülbül temalı eser yazma konusunda çalışmamıza dâhil ettiğimiz eserler üzerine yaptığımız karşılaştırmalarla Doğu'dakilerin Batı'dakileri -ya da tam tersi- takip ettiği veya onlardan etkilendiklerini söylemek güçtür. Bu hususta Doğu Türklük sahasındaki şair ve yazarlar kendi içlerinde birbirlerinden etkilenirken (Molla Gurbetî-Salâhî-Hırkatî) Batı'dakiler de aralarında birbirlerini takip etmişlerdir (Rifâî-Fazlî-Bekâyî; Ömer Fuadî-Birrfî). Mevcut eserler arasında bu durumun dışında kalan ise karşılaştırma noktasında çalışmamıza dâhil etmediğimiz Abdurrahim Otuz İmenî'nin Doğu Türkçesiyle kaleme aldığı *Gül ü Bülbül*'üdür. Zavotçu, motif benzerliğinde Otuz İmenî'nin, Batı'da Vahidî, Ömer Fuadî ve özellikle Bekâyî'nin eserlerinden etkilenmiş olabileceğini ileri sürer (Zavotçu 1997: 113-114). Bu durum, Kazan Hanlığı sınırları içinde yaşayan Otuz İmenî'nin Batı Türklük sahasının etki alanına coğrafi olarak daha yakın olmasının getirdiği bir etkilenmeyi de akla getirmektedir.

2. Batı Türklük sahasında gül ile bülbül teması içerik yönünden iki temel olay etrafında gelişmiştir: 1. Feridüddin Attar'ın *Bülbülname*'sinin etkisiyle bülbülün güle olan aşkını kıskanıp bazı kuşlar veya çiçeklerin bülbülü kuşların dilini bilen Hz. Süleyman'a (Vahidî, Ömer Fuadî, Birrfî) veya bir devlet büyüğüne (Hayatî, İlmî) şikâyet etmeleriyle gelişen olaylar. 2. Gül ile bülbülün, sabah rüzgârı aracılığıyla birbirlerini tanımaları ve âşık olmaları temelinde yaşanan olaylar (Rifâî-Fazlî-Bekâyî). Doğu Türklük sahasında -mevcut metinlerden hareketle- bu iki farklı ana olay örgüsünden sadece ikincisi; gül ile bülbül arasında saba aracılığıyla yaşanan aşk çerçevesinde ortaya çıkan olaylar işlenmiştir (Hırkatî ve Salâhî). Bu konuda Doğu Türklük sahasının Batı Türklük sahasını doğrudan

takip etmesi ve bundan etkilenmesi söz konusu olsaydı Batı'da iki temel olay örgüsünden biri olan Attar'ın *Bülbülname*'si merkezli bir hikâyenin de işlenmesi gerekirdi.

3. Her iki Türklük sahasına ait ilgili eserler kahramanlar açısından incelendiğinde Bülbül'ün, Kızıl Gül'ün yanında âşık olduğu ikinci bir gül olan Kahkaha Gülü sadece Doğu Türklük sahasında görülmektedir. Doğu'da XVII. yüzyılda veya daha önce -Molla Gurbetî *Gül ü Bülbül*'ü daha önce de yazmış olabilir- yazılan gül ve bülbül temalı eserlerdeki her yönüyle farklı olan Kahkaha Gülü veya buna benzer bir kahramana yapılan taramalar sonucunda Batı Türklük sahasındaki gül ve bülbül hikâyeli eserlerin hiçbirinde rastlanmadı. Bu da Doğu ile Batı Türklük sahasının söz konusu temayla ilgili etkileşimini aydınlatması bakımından dikkat çekici bir diğer husustur.

4. Eserlerdeki aşk teması, olay örgüsü, bazı kahramanlarla ilgili benzerliklerin yanı sıra metinlerin düzenlenişi, hikâyelerin sonu, konunun işleniş biçimi gibi noktalarda görülen farklılıklar, şairlerin yeni bir plan ve değişik bir yorum oluşturma çabaları olup her iki sahada da görülmektedir. Şairlerin aynı veya benzer konuları yeni bir görüş ve farklı bir ruhla yeniden ele alıp işleme çabası, Doğu ve Batı Türklük sahaslarında bir yandan gül ve bülbül yazma geleneğinin oluşmasını bir yandan da gül ve bülbül temalı özgün eserlerin meydana getirilmesini sağlamıştır. Bu da onların okuyup etkilendikleri isim ve kaynak eserlerin farklı olabileceğini düşündürmektedir. Bu farklılık şairlik kudretleri, buldukları sahanın tarihî, siyasî ve kültürel şartlarına bağlı gelişen sanat ve dünya görüşlerinin yanında takip ettikleri ve tesiri altında kaldıkları isim ve eserlerle de ilgilidir. Doğu'da Salâhî'nin aşk, sevgi ve tasavvuf hakkında söylemek istediği duygu ve düşünceleri kuşlara söyleterek eserine özgünlük kazandırdığı *lisanu't-tayr* (kuş dili) üslubunun arkasında Nevâyî'nin *Lisanu't-tayr*'ını hatırlamamak mümkün değil. Benzer biçimde Batı'da Fazlî'deki uzunca bir bölüm olan mevsimler savaşını eserine yerleştirmede -ismen de olsa- Lâmiî Çelebi'nin *Münazara-ı Bahar u Şita*'sını unutmamak gerekir.

Kaynakça

AGİŞ, Fazıl (1994), *Abdurrahman Utuzimeni'nin Gül ü Bülbül'ü ve Türk Edebiyatında Gül ü Bülbül Yazanlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

AYAN, Hüseyin (1981), *Rifâ'î Bülbülname*, Emek Matbaası, (b.y.).

BAKIRCI, Fatih (2015), *Doğu Türklük Sahasında Gül ve Bülbül: Salâhî Gül ü Bülbül-I*, Saarbücken: Türkiye Alim Kitapları.

BOLTABAYEV, Saidbek (2012), *Muhabetnâme ve mihnetkâm: (Transkripsiyon-Gramer İncelenmesi)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

BUĞRA, Mehmet Emin (1987), *Şarkî Türkistan Tarihi*, Ankara.

Bursalı Mehmed Tahir (1333), *Osmanlı Müellifleri*, C: 2, İstanbul.

Bursalı Mehmed Tahir (1335), *Kırım Müellifleri*, İstanbul.

CAFEROĞLU, Ahmet (1984), *Türk Dili Tarihi II*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

CANPOLAT, Mustafa (1995), *Ali Şir Nevâyî Lisanü't-Tayr*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÇELİK, Bilal (2012), Saidiye Hanlığı ve Hocalar Devri Kaynakları (1514-1762), *History Studies International Journal of History*, Vol. 4, 65-89

- DMITRIEVA, L. V. (2002), *Katalog Tyurkskih Rukopisey*, Moskova: İnstituta Vostokovedeniya Rossiyskoy Akademi Nauk, İzdateliskay Firma Vostoçnay Literatura Ran.
- ECKMANN, Janos (1988), *Çağatayca El Kitabı*, Çev. Günay Karaağaç, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- EĞRİ, Saadettin (2001), *Bir Bursa Efsanesi Bahar Sultânı ile Kış Şehriyârı'nın Uludağ'da Savaşı (Münâzara-i Sultân-ı Bahâr Bâ-Şehriyâr-ı Şitâ)*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- EKREM Erkin (1996), "Doğu Türkistan'da Sûfî Hocalar", Ankara: *Erdem*, C: VIII, S: 23, 621-637
- ERASLAN, Kemal (2001), *Alî-Şîr Nevayî Mecâlisü'n-Nefâyis I (Giriş ve Metin); II (Çeviri ve Notlar)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERTAYLAN, İsmail Hikmet (1958), *Gâzi Geray Han, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Ahmed Said Basımevi.
- HOFMAN, H. F. (1969), *Turkish Literature A Bio-bibliographical Survey, Section III. Part I*. Utrecht.
- İSEN, Mustafa (1998), *Sehî Bey Tezkiresi Heşt-Behişt*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- İNAYET, Alimcan (2004), *Uygur Halk Destanları I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KAŞGARLI, Sultan Mahmut (2002), "Uygur Türkleri Edebiyatı", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C: 19, Ankara, 290-315.
- KAŞGARLI, Sultan Mahmut (2004), *Uygur Türkleri Kültürü ve Türk Dünyası*, İstanbul: Çağrı Yayınları, İstanbul.
- KILIÇ, Filiz (2010), *Âşık Çelebi Meşâirü's-Şuarâ İnceleme-Metin*, C: 2, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1988), "Çağatay Edebiyatı", *İslam Ansiklopedisi*, C: 3, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı, 270-323.
- KÖSE, Nerin (1962), "Kızıl Gülüm Destanı", Ankara: *Türk Kültürü Dergisi*, *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, 569-574.
- KÖSE, Nerin (1994), "Gül Bilbil Destanı", *Millî Folklor*, S: 24, 29-33.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1988), *Türk Edebiyatı Tarihi I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. baskı.
- OSMAN, Gayretcan; İSMAYİL Osman vd. (2005), *Uygurlarning Kadimki Edebiyatı II*, Urumçi: Şincang Maârip Neşriyatı.
- ÖNER, Mustafa (2009), *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZKAN, Mustafa (1996), "Gül ü Bülbül", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 14, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 222-223.
- ÖZTEKİN, Nezahat (2000), *İznikli Bekâyî'nin Gül ü Bülbül'ü ile Fazlî'nin Gül ü Bülbül'ünün Karşılaştırılması, (Bekâyî'nin Gül ü Bülbül'ünün Metni ve İncelenmesi)*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ÖZTEKİN, Nezahat (2002), *Fazlî Gül ü Bülbül*, İzmir: Akademi Kitabevi.
- Salâhî, "Gül ü Bülbül", [Tıpkıbasım], *Risâle-i Mecmu'a'z-Zerâ'if ve Mahzenü'l-Letâ'if*, Kâbil: yp. 1a-48a.

- SERTKAYA, Osman Fikri, "Osmanlı Şairlerinde Ali Şir Nevayî Tarzı ve Nevayî'de Anadolu'da Yazılan Nazireler", *Ali Şir Nevayî'nin 560. Doğum, 500. Ölüm Yılı Dönümlerini Anma Toplantısı Bildirileri*, 24-25 Eylül 2001, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 129-140.
- TANÇ, Nilüfer (2009), "Rifâ'den Oscar Wilde'a Gül ve Bülbül", Erzurum: *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S: 39, 967-987.
- TOPARLI, Recep; ÇÖGENLİ, Sadi (1994), *Halim Giray Han Gülbün-i Hânân*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- TUĞ, Kadir (2004), *Doğu Türkistan'da Hocalar Dönemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- (2001), *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi Türkmenistan Türk Edebiyatı*, Ankara: Bakanlık Kültür, C: 10.
- (2001), *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi Tatar Edebiyatı II*, Ankara: Kültür Bakanlığı, C: 18.
- TÜRKOĞLU, İsmail; MARAŞ, İbrahim (2007), "Abdurrahim Otuz-İmenî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 34, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.11-12
- URUNBAYEV, A. U.; ÇABROV G. N. (1989), *Katalog Fonda İnstituta Rukopisey*, Taşkent: İzdatel'stva Fan Uzbekskey SSR, C: 1.
- UZUN, Mustafa (1996), "Gazi Giray Han II (Edebî Yönü)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 452-453.
- ZAVOTÇU, Gencay (1997), *Türk Edebiyatında Gül ve Bülbül Mesnevileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ZAVOTÇU, Gencay, "Türk Edebiyatında Gül ve Bülbül", *Türkler*, C: 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002 s.896-902.